

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Nederlands Amazonia : handel met indianen tussen 1580 en 1680

Hulsman, L.A.H.C.

Publication date
2009

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Hulsman, L. A. H. C. (2009). *Nederlands Amazonia : handel met indianen tussen 1580 en 1680*. [Thesis, externally prepared, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Hoofdstuk 4

‘Vallen en opstaan’ 1650-1680

Een aenslach, om de colony en inwoonders te ruijeneeren ende in een bloedtbadt te brengen, comende op soodaniche wijze ons beoorloochgen, daerin ick nyet en twijfele of U Edel Mogenden zullen in cordt daerin versien. [...] Want zijn commissie spreeckt van alle d’Indianen op de vaste cust, except d’ Caribische natie, daer d’geheele cust gemengd is, soo in de Comewijne, Marrawijne, Suramica, en met Caribesen, Arawacken, Sapoyer en Wayrouwen, t welck U Edel Mogenden onderdanen sijn, want sij om hals werdend gebracht van diergelijcken, zoud dye natien op ons aenvallen en nyemant connen in sijn plantage blijven.¹

Abraham Crynssen schreef het bovenstaande commentaar in 1668 vanuit Suriname nadat daar een Engels schip was onderschept met een geheime commissie voor William Needham om Indianen langs de kust aan te vallen. Het was de bedoeling de Arawak, Shebayo en Warao op te zetten tegen de Nederlanders die de Engelse kolonie bij de Suriname rivier veroverd hadden.²

In de periode 1650-1680 werd de kust van Guiana het toneel van een strijd tussen Fransen, Engelsen en Nederlanders. De eerdere eensgezindheid tussen deze partijen was verdwenen nadat de Republiek in 1648 vrede met Spanje had gesloten. Frankrijk en vooral Engeland werden belangrijke vijanden van de Republiek. Engeland en Nederland vochten drie oorlogen uit (1652-1654; 1665-1667; 1672-1674). De Engels-Franse aanval in 1672 bracht het leger van Lodewijk XIV tot voor de stad Amsterdam en luidde het einde in van de maritieme suprematie van de Republiek. In 1674 werd de WIC gereorganiseerd en het bestuur van de afgeslankte organisatie heette voortaan de Heren Tien.³ Het bovenstaande citaat laat zien dat de relaties van Nederlanders met Indianen op de Wilde Kust werden beïnvloed door de oorlogshandelingen in Europa.

De vorm waarin de handelsrelaties tussen Nederlanders en Indianen in Amazonia geschetst worden wijkt af van de vorige hoofdstukken. Eerst worden de belangrijkste Nederlandse

¹ ZA_2035_24, 1668 06 19, brief Abraham Crynssen.

² William Willoughby instrueerde majoor William Needham om oorlog te voeren met alle Indianen, uitgezonderd de Caraïben, met volmacht om dezelve ‘doot te slaen en te destrueeren’. (ZA_2035_027)

³ Heijer 2002: 97-122.

vestigingen in deze periode per regio beschreven waarbij zoveel mogelijk een chronologische volgorde wordt aangehouden. Daarna worden de ontwikkelingen in de handelsrelaties van Nederlanders en Indianen beknopt per thema besproken.

Cayenne 1650-1665

Eerder is bericht hoe verschillende Franse ondernemingen om in Cayenne nederzettingen te stichten mislukt waren. In het jaar 1652 vertrokken twee nieuwe Franse expedities naar Cayenne. De eerste onderneming onder leiding van Navarre was bescheiden van omvang, maar in september 1652 arriveerde een tweede groep van ongeveer 700 Franse kolonisten die zich neerzetten op het eiland van Cayenne. Onderweg was er onenigheid ontstaan en was de leider van de expeditie vermoord.⁴ Ook na hun aankomst bleven de Franse kolonisten verdeeld door twisten. In 1654 vertrokken de laatste kolonisten na herhaaldelijke aanvallen van Indianen van het eiland van Cayenne naar Suriname.⁵

Een notariële akte in het Stadsarchief van Amsterdam documenteert dat er nog steeds Nederlandse vaart op Cayenne was. In 1652 maande Jan Claes Langendijck de verzekeraars van het schip de *Eendracht*, dat op de terugreis van Cayenne door Engelsen was genomen en verbeurd verklaard, om hun verplichtingen te voldoen.⁶ Langendijck kreeg augustus 1655 een toezegging van de Heren XIX dat hij erkend zou worden als patroon van Cayenne, maar was dus al langer actief in de vaart op deze bestemming. De Kamer van Amsterdam verleende Langendijck april 1656 een patroonschap voor Cayenne. Hetzelfde jaar zeilde hij met het schip de *Witte Fortuin* naar Cayenne. Deze reis wordt gedocumenteerd door een aantal notariële aktes.⁷

Nicolaes, de broer van Jan Claes Langendijck, liet in mei 1657 een aantal verklaringen optekenen waarbij de schipper Pieter Sijbrants Visscher van de *Witte Fortuin* beschuldigd werd van dronkenschap en van wangedrag. Pieter Sijbrants liet op zijn beurt verklaringen afleggen waaruit bleek dat het schip na de Atlantische oversteek eerst naar zeekeoien had gezocht in

⁴ De eerste expeditie onder leiding van kapitein Navarre werd uitgezonden door de Compagnie de Rouen en had oudgedienden van de eerdere ondernemingen in haar gelederen. (Artur 2002: 141-142) De tweede expeditie was een onderneming van de Compagnie de Paris. (Artur 2002: 149-152)

⁵ Artur 2002: 153-184. Het uitgebreide verslag dat Antoine Biet S.J. schreef was een belangrijk gevolg van deze onderneming. (Biet 1664)

⁶ Insinuatie van Jan Claesz Langendijck aan de assuradeurs voor de casco van het schip *Eendracht*, schipper Roelof Jansz Scherm van Enkhuizen, dat op reis was van Enkhuizen naar Wilde Kust en de Carib eilanden. Het schip was door Engelsen genomen en verbeurd verklaard. (SAA_5075_1099/208 1652 02 24) Dit is een voorbeeld van de veranderde omstandigheden waarmee de Nederlandse vaart op Guiana te kampen had. De Eerste Engelse Oorlog leidde tot grote verliezen onder de Nederlandse koopvaarders. De handel van Nederlandse schepen met de Engelse kolonies op de Caraïbische eilanden werd verboden waardoor verschillende Nederlandse schepen door Engelsen als prijs genomen werden.

⁷ Grol 1942: 90-91.

Arcarien bij de Cabo do Norte en daarna naar Cayenne was gevaren. De schipper was goed bekend met de Indianen daar en had geregeld dat tegen betaling van bijlen, hakmessen en messen een huis voor Jan Claes Langendijck werd gebouwd en een stuk land werd gerooid om te beplanten.⁸

In 1658 was Langendijck weer terug in Amsterdam. Hij was druk bezig met het werven van kolonisten voor zijn patroonschap en sloot in maart 1659 een overeenkomst voor het transport van de nieuwe kolonisten naar Cayenne.⁹ Op 2 april 1659 droeg hij echter zijn patroonschap over aan de Kamer van Amsterdam en reisde daarna als directeur met een aantal kolonisten naar Cayenne.¹⁰ Waarschijnlijk droeg Langendijck zijn patroonschap over omdat er meer kapers op de kust waren. De teloorgang van *Nieuw-Holland* in noordoost Brazilië had tot een uittocht van kolonisten geleid. Deze Nederlandse Brazilianen zochten naar mogelijkheden om terug te keren naar Amerika. Verschillende ondernemers meldden zich bij de bewindhebbers van de WIC die het koloniseren van de Wilde Kust probeerden te stimuleren.¹¹

De Nieuwe Geocroyeerde Guiaansche Compagnie was een andere onderneming die in 1659 kolonisten voor een expeditie naar Guiana wierf. Baron Gerbier Douvilly had in 1655 met kooplieden uit Zeeland en Amsterdam een onderneming opgericht om een mijn in Guiana te exploiteren.¹² De Staten-Generaal verleenden 15 november 1658 een octrooi voor het oprichten van een kolonie bij de Approuage die *Apperwack* genoemd werd.¹³ De onderneming van Gerbier is vooral bekend geworden door het prospectus dat geschreven werd door Otto Keye die als officier in Nederlands Brazilië gediend had. Het *Ware onderscheydt tussen Warme en Koude landen* vergeleek Guiana met de Noord-Amerikaanse kolonie Nieuw Nederland en kwam tot de slotsom dat Guiana in alle opzichten superieur was als vestigingsplaats voor kolonisten. Keye had

⁸ Verklaringen op verzoek van Nicolaes Langendijck. (SAA_5075_2548/265; 275) Verklaringen op verzoek van Pieter Sijbrants Visscher. (WA_1685_1055/211) Zie Bijlage A 19 voor de transcriptie.

⁹ Overeenkomst tussen Jan Claesz Langendijck en Jean Vignon, koopman te Amsterdam. Langendijck verbindt zich in te schepen op de *Vergulde Vos* van schipper Hendrick Andriesz Backer, met 40 personen, mannen en vrouwen, om naar Cayenne te reizen. (SAA_5075_2206/510-512 1659 03 31)

¹⁰ Bevrachting *Vergulde Vos* SAA_5075_2206/510. Zie ook de overeenkomst van Jan Claesz Langendijck met Abraham Wilmerdonx en Paulus Timmerman, bewindhebbers der WIC te Amsterdam, en Hans Bontemantel en Jacob Pergens, door de WIC gecommiteerd, waarbij Langendijck zijn kolonie in Cayenne aan de WIC overdeed. De WIC zou ook het contract met Vigno en schipper Backer van de *Vergulde Vos* overnemen. (SAA_5075_1309/22-25: 1659 04 02)

¹¹ In 1656 ontwierp de Zeeuwse Kamer van de WIC een nieuw reglement voor kolonisatie op de Wilde Kust. (Grol 1942: 84-88) Ook de Amsterdamse Kamer was actief en werd gesteund door de Heren XIX en de Staten-Generaal. (Grol 1942: 90-94)

¹² Baron Gerbier Douvilly wiens vader een vriend van Balthasar Moucheron in Middelburg was geweest, had in Engeland carrière gemaakt, maar was op een dood spoor geraakt. Gerbier had informatie over de locatie van een goudmijn in de buurt van Cayenne; het lukte hem om in 1655 een aantal Zeeuwse kooplieden voor een expeditie te interesseren en 23 november 1655 zeilde het schip de *Liefde* naar Cayenne, de proeven met het erts dat het schip in 1656 terugbracht vielen echter tegen. (Boer 1903: 3-5)

¹³ Boer 1903: 10; Grol 1942: 92-93.

zelf geen ervaring met Cayenne, maar had wel voor de WIC als officier in Nederlands Brazilië gediend. Zijn schrijven was voornamelijk gebaseerd op literatuuronderzoek en informatie van derden. Keye betoogde dat plantageteelt van aanvankelijk tabak, maar later van suikerriet met Afrikaanse slaven tot snelle winst zouden leiden.¹⁴ Gerbier sloot 5 april 1659 een overeenkomst met de directeurs van de ‘Guiaansche kolonie’ in Amsterdam, drie dagen nadat Langendijck zijn kolonie aan de WIC overdroeg.¹⁵ In het najaar van 1659 vertrokken Gerbier en Keye met een aantal kolonisten naar Cayenne.¹⁶

De expeditie van Gerbier vertrok samen met nog een derde expeditie.¹⁷ De Heren XIX hadden 12 september 1659 namelijk nog een patroonschap in Cayenne verleend aan David Nassy.¹⁸ Deze leidde een handelsgenootschap van Joodse families. De Republiek was sinds 1580 steeds belangrijker geworden als basis voor Sefardische Joden die de vervolging van de inquisitie ontvluchtten en er was een aanzienlijke Joodse gemeenschap in Nederlands Brazilië. Nassy was al uit Nederlands Brazilië vertrokken vóór de overgave in 1654 zoals veel andere leden van de Joodse gemeenschap daar. De expeditie van Nassy had als doel om rietsuikerplantages te exploiteren. Een aantal van de deelnemers had in Brazilië al ervaring opgedaan met het drijven van suikerplantages¹⁹ Zowel de Compagnie van Guiana als David Nassy sloten overeenkomsten met bewindhebbers van de Amsterdamse Kamer van de WIC voor de levering van Afrikaanse slaven in Cayenne.²⁰

Verschillende Europese vestigingen gingen in de vorige periodes ten onder aan interne twisten. De gelijktijdige equipage van drie expedities naar een betrekkelijk klein gebied moest wel tot onenigheden leiden. Blijkbaar was Langendijck als eerste gearriveerd en had zich gevestigd in het voormalige *fort Céperou* dat op het eiland van Cayenne door de Fransen

¹⁴ Keye 1659. Zie ook Goslinga 1971: 358-359.

¹⁵ Overeenkomst van Ridder Balthasar Gerbier met Johan Hulft, ex-schepen Amsterdam; Arnold Hooft; commissaris generaal Demmer; mr. Abraham Becker, advocaat; Philip van Haarlem; Pieters Ruttens en Steffen van Schoonevelt, directeurs van de ‘Guiaansche kolonie’. Gerbier heeft het recht 1658 11 15 verkregen en zal tekenars en associëren toelaten in het recht van zijn octrooi. (SAA_5075_2989/108-112 1659 04 05) De directeurs van de Guiaansche Compagnie sloten november 1659 een contract met de WIC om ‘negerslaven’ te leveren. (SAA 1309/46-48 1659 11 10)

¹⁶ De Boer stelde dat Gerbier op het *Land van Belofte* en de *Juan Baptista* naar Cayenne voer. In het SAA werden de volgende schepen vermeld: 1659 08 14 *Land van Belofte*; 1659 08 15 *Stad Hamburch*; 1659 09 22 *Abrahams Offerande*. Uit de verhoren in 1660 blijkt dat ook de *Eendracht* voor Gerbier voer. (SAA_5075_3068/43-73)

¹⁷ De schepen waarmee Nassy vertrok waren de *Abrahams Offerande* en de *Stad Hamburch*.

¹⁸ Grol 1942: 92-93.

¹⁹ Sommige auteurs stellen dat Nassy al vóór 1650 in Suriname actief was. In ieder geval verwierf hij in 1652 een vergunning voor het bevorderen van de Joodse emigratie naar Curaçao. (Zwarts 1927; Oppenheim 1907: 98-99)

²⁰ Overeenkomst Nassy met Kamer van Amsterdam. (SAA_5075_1309/40-43 1659 09 25); overeenkomst Guiaansche Compagnie met Kamer van Amsterdam van WIC. (SAA_5075_1309/46-48 1659 11 10)

gebouwd was en nu herdoopt was tot *fort Nassau*.²¹ Een aantal opvarenden verklaarde in 1660 op verzoek van David Nassy dat Langendijck de kolonisten belette op het eiland van Cayenne te landen. Het gebied dat hen op het vaste land aangewezen werd was volgens de verklaringen in het geheel niet geschikt. In de verklaringen werd gesteld dat Langendijck op het eiland van Cayenne maar weinig land in cultuur gebracht had en Indianen had ingeschakeld om wat velden te bezetten zodat de Joodse kolonisten geweerd konden worden.²²

De expeditie van Gerbier was al vanaf het vertrek van Texel onderling verdeeld. Waarschijnlijk was de mijn van Gerbier voor veel kolonisten een secundair doel. Een aantal kolonisten wilde eigenlijk een plantagekolonie stichten zoals door Keye beschreven was. Er was onenigheid over de vestigingsplaats, maar uiteindelijk werd een nederzetting bij de Approuage gesticht.²³ De onderlinge verdeeldheid leidde in mei 1660 tot een aanslag van Otto Keye met een aantal medestanders op Gerbier die naar *fort Nassau* op het eiland van Cayenne gevlucht was. Bij deze aanval kwam één van dochters van Gerbier om het leven. Gerbier reisde terug naar Nederland en probeerde Otto Keye veroordeeld te krijgen, wat hem uiteindelijk niet lukte.²⁴ Gerbier deed augustus 1660 afstand van zijn rechten in de compagnie, maar de nederzetting van de Guiaansche Compagnie uit Amsterdam aan de Approuage bleef bestaan.²⁵ In 1664 vermeldde een Frans verslag dat er een Nederlandse vestiging aan de Approuage was.²⁶

Ook de kolonie van Nassy bestond in 1664 nog steeds. Het was de kolonisten van Nassy ondanks de tegenwerking van Langendijck toch gelukt om voet aan de grond te krijgen op het eiland van Cayenne om daar suiker te maken. In 1664 opereerde bij Remire een suikermolen die door Joodse kolonisten opgebouwd was. Nassy was ook actief in de regionale handel zoals blijkt uit een bevrachtingcontract dat hij in 1663 afsloot.²⁷ Er zijn geen vermeldingen over de relatie met Indianen in deze periode gevonden. Dit is opvallend want in de eerdere Franse verslagen zijn

²¹ SAA_5075_1309/22-25.

²² Verklaring over schade aangericht door soldaten van Gerbier aan het suikerriet op het eiland van Cayenne. (SAA_5075_2889/344-345) Zie ook: SAA_5075_2889/352; 1761/475.

²³ Vingboons vervaardigde een kaart van het gebied tussen Cayenne en de Oiapoque waar een aantal details over de expeditie van Gerbier wordt weergegeven. (Afbeeldinghe van de Custe In America van de Caep Orange af tot de Rivier Caijanij, Biblioteca Laurenziana Medicea, Florence, inv. Nr. Carte di Castello 31. (Gosselink 2007: 84)

²⁴ Gerbier publiceerde een pamflet over de gebeurtenissen met suggestieve illustraties. Naast portretten van Otto Keye en Adolphus Rhenanus zijn er afbeeldingen van de bestorming van het huis van Langendijck en de agressie in de eetkamer waarbij de dochter van Gerbier dodelijk verwond raakte. (Gerbier 1660; SAA_5075_3068/43-73) Zie ook de afbeelding op de kaft.

²⁵ Overeenkomsten waarin Gerbier afstand van zijn recht doet. (SAA_5075_2990/289 1660 08 23; 1714/223 1660 08 26) De Guiaansche Compagnie had een schip met mineurs naar Cayenne gezonden om naar de mijn te zoeken, maar de opvarenden verklaarden augustus 1660 dat er niets gevonden was. (SAA_5075_1714/131 1660 08 10)

²⁶ Lefebvre 1665: 17.

²⁷ SAA_5075_1542/65-67 1663 05 10.

altijd vermeldingen van conflicten met Indianen te vinden. Langendijck werd in 1663 afgelost als directeur door Quirijn Spranger, een andere oudgediende uit Nederlands Brazilië. Spranger was slechts kort in functie, want een Franse expeditie onder leiding van Lefebvre de la Barre veroverde Cayenne in 1664.²⁸

De expeditie van Lefebvre was uitgerust om Cayenne te veroveren, maar ook om samen met oorlogsschepen van de Republiek de Engelsen te bestrijden. Een voorbeeld van de gecompliceerde relatie van de Republiek met Frankrijk.²⁹ In zijn verslag stelde Lefebvre dat de aanblik van de ellende van de overgebleven Nederlandse kolonisten de meeste Fransen de moed in de schoenen deed zinken. Lefebvre landde een groot aantal kolonisten en bracht een gedeelte van het eiland van Cayenne in cultuur. Het verslag van Lefebvre is een belangrijke contemporaine bron, hoewel hij niet erg lang in Cayenne bleef.³⁰

Het centrum van de Franse kolonie was *fort Louys*, waar Langendijck tussen 1659 en 1663 zetelde en waar de aanslag op Gerbier plaatsvond. De nederzetting bij het fort had in 1664 een bevolking van ongeveer 350 Fransen en 50 Afrikaanse slaven. Op de punt bij Mahury woonden veertig Fransen met veertig slaven bij een buitenhuis van Spranger.³¹ Bij Matury was een nederzetting met 100 Fransen en 45 slaven. Verder lagen er 60 Fransen met een twintigtal slaven in verspreide huizen op het eiland.³² De door water gedreven suikermolen bij Remire (Armire) die door de Joden van Nassy gemaakt was, werd door de Fransen ongemoeid gelaten. Lefebvre schreef dat er in 1664 bij Remire ongeveer 60 Joodse kolonisten met 80 Afrikaanse slaven waren. In de buurt van de watermolen woonden 60 Fransen met 25 slaven. Lefebvre vestigde posten bij de Kourou, Sinnamary en bij *Commaribo* aan de Oiapoque. In 1665 keerde Lefebvre terug naar Frankrijk. Hij liet een kolonie achter met ongeveer duizend inwoners.³³ Veel Joden, onder wie David Nassy, gaven de voorkeur aan een vrijwillige migratie naar de Engelse kolonie in Suriname.³⁴

²⁸ Grol 1942: 94; zie ook het artikel over Spranger van Panhuys. (Panhuys 1930)

²⁹ Zie Goslinga voor de Frans-Nederlandse relatie. (Goslinga 1971: 376-377)

³⁰ Lefebvre 1665: 5.

³¹ Zie ook de verklaring m.b.t. de verkoop door Spranger van een huis dat door Langendijck opgeëist werd. (SAA_5075_2770/1040)

³² Lefebvre 1665: 40-41; Artur 2002: 204.

³³ Lefebvre 1665: 42.

³⁴ Goslinga 1971: 425.

Nova Zelandia 1656-1665

Sommige historici stelden dat Nassy bij zijn vertrek uit Cayenne eerst naar Nova Zelandia was gegaan. Hij was al eerder betrokken bij deze onderneming die in 1657 opgericht werd.³⁵ Met het verlies van Nederlands Brazilië was de kolonisatie van de Wilde Kust een agendapunt voor de Kamer van de WIC in Zeeland geworden. Die Kamer had in dat jaar de kolonie van Essequibo overgedragen aan een patronaat van drie Zeeuwse steden die een nieuwe kolonie wilden stichten.³⁶ De nieuwe organisatie zetelde echter in het gebouw van de WIC in Middelburg en de helft van de directie bestond uit Zeeuwse bewindhebbers van de WIC, zodat de betrokkenheid van de WIC met de kolonie belangrijk bleef.³⁷

Het schip de *Joannes* zeilde februari 1658 met kolonisten van Vlissingen naar het centrum van de nieuwe kolonie. Aert Adriaensz Groenewegen was benoemd als directeur en Cornelis Goliath als commies, landmeter en commandant over 25 soldaten. Een belangrijk deel van de aanstaande kolonisten bestond uit Joodse migranten met Braziliaanse ervaring.³⁸ De kolonisatie werd voortvarend begonnen. De WIC garandeerde de aanvoer van voldoende slaven uit Afrika. Er zou ook een groep van 140 Joodse kolonisten uit Livorno komen. Groenewegen vestigde zich op fort Kykoveral. Goliath vestigde zich bij de rivier Pomeroon waar hij opdracht had om een nieuwe stad te bouwen die de naam Nieuw Middelburg kreeg.³⁹ Aanvankelijk leek het project zich goed te ontwikkelen. April 1659 vertrokken de *Brasilse Eendracht* en een galjoot naar de nieuwe kolonie Nova Zelandia.⁴⁰

In augustus 1659 kwamen echter met de *Sint Pieter* berichten over problemen.⁴¹ De Joden uit Livorno waren niet in Nova Zelandia aangekomen, maar op Tobago afgezet.⁴² Augustus 1660 werd een deputatie uit Nova Zelandia gehoord door de bewindhebbers van de Kamer van

³⁵ In januari 1658 had Nassy een overeenkomst gesloten met de nieuwe compagnie om enige honderden Afrikaanse slaven te leveren in Nova Zelandia. (Grol 1942: 84; Netscher 1888: 75) Oppenheim suggereerde dat Joden uit Cayenne in 1664 eerst naar Nova Zelandia waren gemigreerd. (Oppenheim 1907: 138, 142-143; Zwarts 1927: 528-529)

³⁶ Onder gezag van de Staten van Zeeland werd oktober 1657 een patronaat verleend aan de steden Middelburg, Vlissinge en Veere. (Netscher 1988: 71; zie ook Grol 1642: 84-89)

³⁷ Goslinga 1971: 421-22. Een gevolg is dat de resoluties van de Kamer van Zeeland een belangrijke bron voor de ontwikkelingen in Nova Zelandia zijn.

³⁸ Bloom 1969: 150; Oppenheim 1907:130-134.

³⁹ Deze informatie komt uit de collectie 'resoluties rakende de nieuwe kolonie in Isekepe' die de periode 1658-1663 bestrijkt. Goliath had als landmeter en ingenieur voor de WIC in Nederlands Brazilië gewerkt. (Netscher 1888 73: NA_1.05.01.01_33)

⁴⁰ NA_1.05.01.01_27 resolutie 1659 04 21.

⁴¹ NA_1.05.01.01_27 resolutie 1659 08 21.

⁴² NA_1.05.01.01_27 resolutie 1660 03 11.

Zeeland. Meer dan 40 kolonisten verzochten toestemming te vertrekken. De delegatie keerde 20 augustus 1660 terug naar Nova Zelandia met het schip van Don Philip Fuentes.⁴³ December 1660 arriveerden allerlei 'luiden' uit Nova Zelandia die bij de Kamer voor betaling aanklopten. Blijkbaar had de Kamer van Zeeland problemen aan haar verplichtingen te voldoen. Januari 1661 arriveerde het schip de *Brasilse Eendracht* met 60 à 70.000 pond suiker uit Nova Zelandia in Amsterdam. De bewindhebbers besloten snel het verschuldigde vrachtgeld te voldoen aan schipper Nooteboom omdat hij anders de lading in beslag zou kunnen nemen.⁴⁴ Februari 1662 werd het schip de *Hope* afgezonden met de benoeming van François Fijn tot de opvolger van directeur Goliath die in 1661 was overleden. Netscher schreef dat de kolonie waarschijnlijk versukkeld, terwijl Oppenheim van mening was dat de kolonie meer dan 1.000 kolonisten telde en dus redelijk succesvol was.⁴⁵ In 1663 werd er onderhandeld over de levering van 500 slaven die via Essequibo naar Cartagena verhandeld moesten worden, een aanwijzing dat het niet goed ging met Nova Zelandia.⁴⁶ Er zijn geen contemporaine beschrijvingen van de vestiging aan de Pomeroon die uitsluitel kunnen geven. De Engelsen zagen de kolonie in ieder geval als een aantrekkelijke buit.⁴⁷

In 1665 brak de Tweede Engelse Oorlog uit en de eerder genoemde majoor John Scott kreeg als opdracht de Nederlandse vestigingen in westelijk Guiana te veroveren. Een aanval op Berbice in 1665 werd afgeslagen, maar januari 1666 capituleerde Nova Zelandia voor de troepen uit Barbados en werden er Engelse garnizoenen gelegerd in het *fort Nova Zelandia*, bij Nieuw Middelburg en in fort Kykoveral bij de Essequibo. Het fort Kykoveral werd nog vóór het einde van het jaar door commandeur Bergenaer van Berbice heroverd.⁴⁸ Het Engelse garnizoen bij de Pomeroon gaf zich 1667 over aan een Franse expeditie, mede omdat de soldaten een groot gebrek aan voedsel hadden omdat de Indianen weigerden te handelen. Met de verovering van Suriname in 1667 door Abraham Crynssen kwam ook de nederzetting bij de Pomeroon weer onder Nederlands bestuur.⁴⁹

⁴³ NA 1.5.01.01_27 resolutie 1660 04 22; 1660 08 09; 1660 08 20.

⁴⁴ NA_1.05.01.01_27 resolutie 1661 01 23; 1661 02 03.

⁴⁵ Netscher 1888: 75. Zie ook Goslinga 1971: 425. Oppenheim 1907: 134.

⁴⁶ NA_1.05.01.01_27: 1663 03 12.

⁴⁷ Roggeveen publiceerde een kaart die gebaseerd was op een verslag van Goliath waar het fort *Nova Zelandia*, de stad *Nieuw Middelburg* en verder stroomafwaarts het *Huis ten Hooge* op de oostelijke oever van de Pomeroon weergegeven worden. (Roggeveen 1675)

⁴⁸ Netscher 1888: 76-77. Oppenheim 1907: 137-138.

⁴⁹ Williamson 1923: 179; William Byams Journal.

Suriname 1650-1680

Tussen 1620 en 1650 waren verschillende ondernemingen om grotere Europese vestigingen in Suriname te stichten mislukt. In 1650 werd vanuit Barbados door Lord Willoughby een Engelse vestiging gesticht die wel succes had.⁵⁰ Tussen 1650 en 1665 groeide deze vestiging uit tot een plantagekolonie met 5.000 inwoners. Een anonieme kaart van de Engelse kolonie omstreeks 1667 laat zien dat in het bijzonder langs de Suriname rivier veel plantages lagen. Op de kaart zijn 175 plantages vermeld. Ook bij de Cottica waren Europese vestigingen.⁵¹ De productie van suiker met Afrikaanse en Indiaanse slaven was een belangrijke activiteit in deze Engelse kolonie. David Nassy vertrok, zoals eerder vermeld, met de meeste Joden uit Cayenne en vestigde zich in Suriname. Thorarica was de grootste nederzetting en niet ver daarvandaan lag de Jodensavanne waar veel Joodse kolonisten zich gevestigd hadden.⁵² In 1665 werd de Engelse kolonie echter getroffen door een epidemie die de bevolking sterk reduceerde.⁵³

De Staten van Zeeland equippeerden in december 1666 een vloot van zeven schepen onder leiding van Abraham Crynssen, die in februari 1667 Suriname veroverde. Bij de vrede van Breda in juli 1667 werd Suriname door Engeland als Nederlands gebied erkend. De Engelsen hadden echter een sterke vloot uitgezonden, die eind 1667 Cayenne veroverd had. De kolonie werd verwoest door 700 Engelsen en de Franse inwoners vluchtten naar Suriname, maar ook het Zeeuwse garnizoen in Suriname moest zich aan de Engelsen overgeven.⁵⁴ Willem Hendricksen arriveerde november 1667 om bezit van de kolonie Suriname te nemen, maar de Engelsen werkten niet mee. De Staten van Zeeland stuurden daarop Crynssen die april 1668 arriveerde en overdracht van het gezag afdwong. Er vertrokken 1.200 Engelsen waardoor de kolonie gereduceerd werd tot 800 Europese bewoners met 2.500 Afrikaanse en 500 Indiaanse slaven.⁵⁵

In 1671 vervaardigde de landmeter Willem Mogge een kaart van Suriname in opdracht van de Staten van Zeeland. Op deze kaart is in grote lijnen hetzelfde beeld van Europese vestiging te zien als op de eerder genoemde Engelse kaart. Thorarica was nog steeds het belangrijkste bevolkingscentrum, het aantal plantages was teruggelopen tot 107.⁵⁶ Onder het gezag van de Staten van Zeeland werd Suriname vanaf 1668 het regionale bestuurscentrum voor de kust van de

⁵⁰ Harlow 1925: 180-181.

⁵¹ Warren vermeldde dat er 500 plantages waren waarvan 50 suiker produceerden. (Warren 1667: 17)

⁵² Zie de studie van Oudschans Dentz voor de Jodensavanne. (Oudschans Dentz 1975)

⁵³ Voor de epidemie in 1665 zie Harlow. (Harlow 1925: 203)

⁵⁴ Artur 2002: 220-224.

⁵⁵ ZA_2035_225, 1671 03 11 verzoekschrift van 47 inwoners Suriname aan Gecommitteerde Raden van Zeeland.

⁵⁶ Renselaar 1966: 11. Koeman 1973: 32.

Approuage tot de Pomeroon. Vanuit Suriname werden garnizoenen gelegerd in Essequibo en de Pomeroon. Oostelijk werd de Amsterdamse kolonie aan de Approuage bevoorrad.⁵⁷ In 1670 werden veel garnizoenen opgeheven omdat oorlog met Engeland en Frankrijk dreigde.

Het ging niet goed met de kolonie en de Derde Engelse Oorlog die 1672 uitbrak leidde tot een verdere verslechtering van de situatie. De handel van Suriname met Barbados was aanvankelijk belangrijk. Kleinere schepen laadden in Suriname benodigdheden zoals hout, de zogenaamde *kiddingh* of *bedding*, om naar Barbados te varen.⁵⁸ De familie Nassy was ook actief in deze handel.⁵⁹ Vanaf 1670 werd deze handel belemmerd door de fricties tussen Nederlanders en Engelsen en omstreeks 1680 zijn er nauwelijks vermeldingen over vaart op Barbados vanuit Suriname.⁶⁰

December 1675 vertrok opnieuw een groot aantal kolonisten op vier Engelse schepen. Er ontstond een conflict over het wegvoeren van een aantal Indianen door de Engelsen. Caraïbische Indianen dreigden met vergelding en niet lang daarna werden twee Engelsen, die bij de Coppename met Indianen handelden, dood gevonden. In 1678 vielen Indianen op verschillende plaatsen gelijktijdig aan. De situatie verergerde, nadat Indianen de strategie adopteerden om Afrikaanse slaven te bevrijden, die daarna ook begonnen met aanvallen op de plantages.⁶¹

De nieuw benoemde gouverneur Heinsius trof, bij zijn aankomst in augustus 1679, een kolonie in chaos. De aanvallen van de Indianen en ontvluchte Afrikanen hadden de overgebleven 400 kolonisten en 30 soldaten met de rug tegen de muur gezet. Heinsius, een oudgediende uit Nederlands Brazilië, verzocht een secours van 300-400 soldaten.⁶² De Indiaanse aanvallen hadden veel van de uitgeleggen plantages ontvolkt. De Para, een zijrivier van de Suriname, was geheel verlaten. Thorarica waar veel Joodse planters gevestigd waren, was nog steeds het belangrijkste bevolkingscentrum en de familie Nassy had zich gehandhaafd in Suriname. In januari 1680 schreef Samuel Nassy aan Heinsius met het verzoek tot toestemming voor de verkoop op Barbados van weggelopen slaven die door Indianen gevangen waren.⁶³

Veel andere planters probeerden Suriname te verlaten, wat door Heinsius zoveel mogelijk werd tegengewerkt. Achteraf gezien is misschien te verklaren dat de Nederlandse kolonie in

⁵⁷ ZA_2035_106, 1669 01 04 brief Abraham Crynssen; ZA_2035_124 1669 03 18 brief Julius Lichtenbergh.

⁵⁸ '18 Janrij: Is hier van de Barbados gearriveert t' schip Bloessem Schipper: Richard Martin, sijnde t' eenemaal leech ende soo den Schipp: slechts hier gecomen om beddings ende andere houtwerck in te nemen.' (ZA_2035_404, 1680 01 1 tot 02 16 extract der daghelijckse gebeurtenissen)

⁵⁹ ZA_2035_264, 279, 376, 387, 391, 404, 405.

⁶⁰ ZA_2035_62, 106, 124, 140.

⁶¹ ZA_2035_282 1678 12 18 brief Thisso.

⁶² ZA_2035_341 1679 08 21 brief Heinsius.

⁶³ ZA_2035_390, 1680 01 30 brief Samuel Nassy aan Heinsius.

Suriname overleefde, maar omstreeks 1680 was de situatie zeer onzeker voor de 400 overgebleven Europeanen. Indiaanse bondgenoten zouden een belangrijke rol spelen bij de redding van de kolonie. In 1680 zochten de Nederlanders contacten met Indiaanse bondgenoten westelijk bij de Corantijn en oostelijk bij Cayenne. De Indiaanse hulptroepen die eerder in 1679 vanuit Berbice te hulp gekomen waren, werden door Heinsius niet erg gewaardeerd.⁶⁴

Berbice 1650-1680

Berbice was tussen 1650 en 1680 de enige nederzetting op de Wilde Kust die onafgebroken Nederlands bleef.⁶⁵ Helaas ontbreken Nederlandse bronnen voor de periode 1650-1667. Het particuliere patroonschap Berbice wordt vanaf 1664 wel genoemd in Engelse bronnen. Berbice en de daar woonachtige Arawak werden door de Engelsen in Suriname als een bedreiging gezien.⁶⁶ Berbice weerstond, met de hulp van 500 Arawak, een Engelse aanval in de Tweede Engelse Oorlog.⁶⁷ Essequibo werd in 1666 vanuit Berbice heroverd door ‘Bergenas’. Een Engelse expeditie om Essequibo te helpen arriveerde te laat. De Engelse commandant Rendar vernietigde wel twee ‘*pakhuisen van de Arawak*’, doodde 30 man en nam 70 gevangenen.⁶⁸

Vanaf 1667 vermelden Nederlandse bronnen Matthijs Bergenaer als directeur van Berbice. Hij droeg, zonder protest, de kolonie van Essequibo over aan de Staten van Zeeland. Crynssen sloot in 1667 een overeenkomst met Bergenaer over de handel van orleaan in Essequibo.⁶⁹ In 1668 kreeg Bergenaer onenigheid over het gebruik van slaven met Jolijt, die het militaire bevel in fort Kykoveral voerde; Bergenaer beargumenteerde dat de overeenkomst met Crynssen hem dat recht gaf, maar Crynssen oordeelde anders. Bergenaer diende in 1669 zijn ontslag in en werd in 1671 afgelost. Bergenaer schreef in 1669 dat hij 26 jaar lang actief was geweest op de Wilde Kust.⁷⁰

⁶⁴ Buve wees op de ‘verdeel en heers’ taktiek van Nederlandse bestuurders zoals Heinsius. (Buve 1966; zie ook Jagdew 2008) Zie ook ff 172-173 noot 158.

⁶⁵ Goslinga 1971: 430.

⁶⁶ Goslinga 1971: 400 noot 73, 578. ‘This time the assembly presented to me and the Council the great danger of sending so many of our best men to windward while we lay exposed to the threatened invasion of Borganasy governor of Barboto and the Arwacas from Leeward.’ (Harlow 1925: 202)

⁶⁷ *Een vertoogh van de considerabele colonie* 1676: 67.

⁶⁸ ‘Rondar unsuccessful at Leeward having stormed two warehouses of the Arwacas and had other bickerings with them wherein he slew about 30 men and took 70 Captives. But for the release of our men at Dissekebo he came to late who about 3 weeks before thorough want of ammunition and Irresistible hunger were forced to surrender themselves and 12 hundred Slaves which they had taken to Burgunas a Dutch General who besieged them. But on good articles which those Complain he afterwards broke.’ (Harlow 1925: 203)

⁶⁹ ZA_2035_36 1668 06 20 Overeenkomst Bergenaer met Crynssen. Zie Bijlage A 20.

⁷⁰ ZA_2035_117 brief Bergenaer.

Het reisverslag dat Adriaen van Berkel publiceerde over zijn verblijf in Berbice tussen 1671 en 1674 is een belangrijke bron van informatie over de Nederlandse aanwezigheid op de Wilde Kust. Van Berkel werkte als commies en verstrekt zeldzame informatie over de handel met Indianen. De situatie die Van Berkel beschreef laat zien dat Berbice weer gereduceerd werd tot het oorspronkelijke patroonschap. De post bij de Demerara en het fort Kykoveral werden weer door de WIC bestuurd.⁷¹ Van Berkel schreef dat er in 1671 vijf suikerrietplantages bij de Berbice waren. Deze plantages lagen allemaal langs de rivier. De plantages *de Berg* en *Mierenberg* lagen hoog met goed grasland, de andere twee lagen laag en hadden last van wateroverlast door regen. Van Berkel vermeldt dat de slaven op de droge grond veel gezonder waren. De Indianen leverden tegen een kleine betaling diensten aan de planters. In de nabijgelegen dorpen konden de lokale producten van de Indianen gekocht worden.⁷²

Van Berkel vermeldt dat suiker naast orleaan het belangrijkste exportproduct was. Jaarlijks werden 100 vaten orleaan geëxporteerd.⁷³ In 1665 was fort Nassau het bestuurscentrum. Het oorspronkelijke centrum bij de Wiruni was verplaatst naar een bocht in de Berbice stroomafwaarts van de samenvloeiing met de Wiruni. Waarschijnlijk lag het op de plaats waar nog steeds resten van een later fort Nassau te zien zijn.⁷⁴ Het oorspronkelijke centrum uit de tijd van Gelein van Stapels was verlegd naar een plaats die ook door grotere schepen bereikt kon worden. Uit het verslag van Van Berkel valt op te maken dat de kapiteins van de uitgerede schepen elkaar opvolgden als commandeurs in het fort. Van Berkel vermeed jammer genoeg de namen te noemen van de commandeurs die hij in zijn verslag beschreef.⁷⁵

In 1678 was Lucas Caudri commandant van Berbice. In de periode 1678-1680 correspondeerde hij met Heinsius in Suriname. In 1679 reageerde hij met een lange brief op de beschuldigingen die Heinsius had geschreven over het optreden van het secours van 250 Arawak dat door Berbice naar Suriname was afgezonden. Caudri weerlegde de kritiek en legde de schuld bij het Surinaamse commando.⁷⁶ Omstreeks 1680 was Berbice een betrekkelijk kleine vestiging met een aantal verspreide nederzettingen waarvan die bij fort Nassau de grootste was. De Europese bevolking van Berbice bestond uit minder dan 100 zielen.

⁷¹ Netscher 1888: 80.

⁷² Van Berkel 1695: 17. In het verslag worden planters bij de Canje genoemd, later in de zeventiende eeuw ontstonden hier veel plantages. Het is niet duidelijk wat verbouwd werd op de plantages die Van Berkel bij de Canje noemde.

⁷³ Van Berkel 1695: 90.

⁷⁴ Wallenburg 1995; Benjamin 1998.

⁷⁵ Van Berkel vermeed het noemen van de namen van de commandeurs waarschijnlijk om eventuele problemen in Nederland met de commandeurs en/of hun familie zoveel mogelijk te vermijden. (Berkel 1695) Netscher publiceerde een lijst met de namen van commandeurs. (Netscher 1888: 329)

⁷⁶ Zie ff hoofdstuk 4: 172 noot 159.

Essequibo 1665-1680

De drie vestigingen van Nova Zelandia werden zoals eerder vermeld in 1666 door een Engelse expeditie veroverd. De Engelsen legden een garnizoen in fort Kykoveral en *fort Nova Zelandia*. Het verslag van Byam vermeldt dat de Indianen de handel met de Engelsen twee maanden na het vertrek van Scott staakten. Veel Nederlanders, Fransen en Joden vertrokken van Nova Zelandia naar Martinique en St. Christoffel. De vestigingen bij de Moruka en Pomeroon werden eind 1666 door Fransen geplunderd. Volgens Byam werden de Engelsen aan de Arawak overgeleverd nadat zij zich hadden overgegeven door gebrek aan voedsel. Volgens Byam gaf het *fort Nova Zelandia* zich pas 1667 aan Crynssen over.⁷⁷ In 1667 werd een Nederlands garnizoen bij de *Bauroma*, de Pomeroon, gelegerd dat vanuit Suriname bevoorraad werd.⁷⁸ Het garnizoen bij de Pomeroon werd 1669 teruggetrokken omdat er oorlog met Frankrijk en Engeland verwacht werd.⁷⁹ De laatste bewoners werden in 1670 geëvacueerd. Lichtenberg schreef: '*soo dat daer nu niet een mensch meer is, daer niet langer vanwegen d'Indianen durven blijven.*'⁸⁰

Essequibo was in 1667 door Bergenaer aan Crynssen overgedragen en werd in de periode 1667-1670 bestuurd door de commandeur van Suriname voor de Staten van Zeeland. In 1668 sloot Crynssen een overeenkomst met Bergenaer waarin werd afgesproken dat Bergenaer de handel in orleaan op Kykoveral zou voeren.⁸¹ In 1669 leidde deze overeenkomst tot conflicten waardoor Bergenaer ontslag nam. De bezetting van Kykoveral bestond in deze periode uit enige tientallen soldaten. De bemanning van fort Kykoveral is niet exact bekend, maar er is een lijst van verdiende gage bewaard gebleven in het archief van de Staten van Zeeland. De genoemde personen waren in dienst van de WIC. In 1670 kwam de kolonie van Essequibo weer onder

⁷⁷ Harlow 1925: 213.

⁷⁸ De eerste commandant was Sael. (ZA_2035_048, 50) Hij werd in 1668 opgevolgd door Johan Falloo. (ZA_2035_50, 58, 128) Er werd een poging ondernomen om handel met Trinidad op te starten die mislukte door onwil van de Spaanse commandant. Het is niet duidelijk waar de soldaten precies gelegerd waren. (ZA_2035_58, 76a, 77)

⁷⁹ 'Ick hebbe twee vaertuyghen, een na Boueron, en d'ander na Issekeepe gesonden om de soldaten volgens UEd: Mog: order af te halen.' (ZA_2035_124 1669 03 18 brief Julius Lichtenberg) Zie ook ZA_2035_128 Lichtenberg april 1669.

⁸⁰ ZA_2035_206.

⁸¹ ZA_2035_36.

beheer van de WIC.⁸² Hendrick Rol, die in 1670 commandeur zou worden, had blijkbaar vanaf oktober 1667 in Kykoveral gelegen.⁸³

Van Berkel bezocht Essequibo in 1671 en beschreef een betrekkelijk kleine nederzetting. Van Berkel schreef dat er drie suikerrietplantages waren die stroomopwaarts van het fort lagen. De grootste plantage van de Graaf had twintig tot dertig slaven, de anderen twaalf tot veertien slaven.⁸⁴ Het bezoek van Van Berkel betrof een schip uit Berbice dat door commandant Rol in de Demerara aan de ketting was gelegd.⁸⁵ De relaties tussen Berbice en Kykoveral waren wel vriendelijk op het persoonlijke vlak, maar zakelijk waren er wrijvingen. In dit geval betrof het de competentie over de handel op de Demerara die door Kykoveral werd geclaimd. Blijkbaar was er een post van Berbice aan de Demerara waar vijftien mannen lagen. Rol eiste dat deze post ontruimd zou worden, wat inderdaad gebeurde. Rol overleed in maart 1676 en werd vervangen door Jacob Hars Swart, die tot 1678 het bevel voerde. Zijn opvolger was Abraham Beeckman.⁸⁶

Een gedeelte van de correspondentie tussen de commandeurs in Essequibo en de bewindhebbers in Zeeland is bewaard gebleven. Uit deze correspondentie komt de handel met Indianen vanuit Kykoveral en bij een aantal kleinere posten, zoals de Pomeroon, als de belangrijkste activiteit van de vestiging naar voren. Daarnaast werd er ook met kano's op de Orinoco gehandeld. Hoewel de Spaanse bewoners daar meestal voor te vinden waren, ontstonden er geregeld problemen met Spaanse autoriteiten over deze handel.⁸⁷ Een natuurproduct dat uit handel met Spanjaarden en Indianen aan de Orinoco werd verkregen werd was de *maraen*. Deze contemporaine naam betreft de olie van de Copaiba palm.⁸⁸ Het belangrijkste exportproduct van Essequibo in de periode 1650-1680 was orleaan. Er werd tussen 1659 en 1665 suiker geproduceerd in Nova Zelandia, maar na 1667 exporteerde Essequibo slechts kleine

⁸² De drie steden (Middelburg, Veere en Vlissingen) droegen in 1669 hun patroenschap over aan de Staten van Zeeland en vanaf 1670 werd de vestiging weer bestuurd door de Kamer van Zeeland met Kykoveral als bestuurscentrum.

⁸³ 'Lijste vande personen in dienst sijnde geweest vande geotroij Westinde Comp te Camer van Zeelt dewelcke hebben vertrockene gweest met t schip de Jonge Bruinvis naert fort kijckoveral leggende in de reviere van Isequepe mitsgaders tgene hun over verdiende maentgelden is competierende 1668 12 augo. Hendrick Rol moet hebben over 10 m[aaanden] en 10 dagen verdiende gagie tsedert 2 october 1667 dat vertrocken is tot dat alhier arriveert 24: 2: 2; Jan Jansen 10 m en 10 dg 20: 13: 4; Louijs Delicourt 10 m en 10 dg 17: 4: 4; Meert François wille 5 m en 20 dg sedert 2 oct 1667 dat vertrocken is tot dato dat uijt den dienst van de compie gaet 9: 8: 10.' (ZA_2035_72)

⁸⁴ Van Berkel 1695: 43.

⁸⁵ Van Berkel 1695: 42-44; 48. Het schip was uitgereed door planters bij de Canje.

⁸⁶ Netscher 1888: 93-95.

⁸⁷ USC 1898: 142-149.

⁸⁸ *Maraen* werd vooral voor medicinale doeleinden gebruikt. (Piso 1658: 118-119) *Maraen* zie ook ff hoofdstuk 4: 182 noot 213.

hoeveelheden. In het vendubook van de Kamer van Zeeland komen zo nu en dan kleine partijen voor.⁸⁹

Een overgezonden monsterrol van WIC employees in Essequibo uit 1691 noemt een totaal van 43 man. De meesten verbleven op fort Kykoveral. Er waren posten bij de Demerara en bij de Pomerora. Er waren twee plantages met suikerriet en één plantage voor de voedselvoorziening.⁹⁰ Het is waarschijnlijk dat er naast de WIC employees ook particulieren waren, Jan Doensen vroeg in 1661 toestemming voor het oprichten van een plantage tegenover fort Kykoveral, maar alles wijst er op dat Essequibo omstreeks 1680 een betrekkelijk kleine vestiging was met enige tientallen Europese kolonisten, handelaars en soldaten.

Cayenne-Oiapoque 1667-1680

In 1667 verwoestte een Engelse expeditie, zoals eerder bericht, de Franse kolonie op het eiland van Cayenne.⁹¹ In 1668 keerde de Franse commandant Lézy vanuit Suriname terug om het eiland opnieuw in Frans bezit te nemen. De Nederlandse belangstelling vanuit Suriname voor Cayenne leidde aanvankelijk niet tot actie. Tijdens de Derde Engelse Oorlog, waarbij ook Frankrijk de oorlog aan de Republiek verklaarde, werd Cayenne echter aangevallen en 5 mei 1676 veroverd door een Nederlandse expeditie onder leiding van Jacob Binckes. Quirijn Spranger werd opnieuw als directeur geïnstalleerd, maar december 1676 arriveerde een sterke Franse vloot onder L'Estrée en de Nederlanders gaven zich vrijwel zonder strijd over.⁹²

De Nederlandse verovering van Cayenne leidde in 1676 tot een nieuwe expeditie om een volksplanting bij de Oiapoque te stichten. Deze onderneming verdient ondanks haar korte duur en afwijkend karakter toch aandacht, omdat zij een van de best gedocumenteerde expedities is. Gerard Myst beschreef zijn ervaringen in een pamflet met de veelzeggende titel *Verloren Arbeyt*. Bij het pamflet zijn ook een kaart en de enige bekende afbeelding van een Nederlandse nederzetting op de Wilde Kust vóór 1680 afgedrukt.⁹³ Het dagboek van Elisabeth van der Woude, dochter van een van de raden, vormt een tweede bron.⁹⁴ Deze onderneming had Amsterdam als basis alhoewel ook West-Friesland een belangrijke bijdrage leverde.⁹⁵

⁸⁹ NA_1.05.01.02_1231 1675-1680.

⁹⁰ USC 1898: 192-193.

⁹¹ Artur 2002: 221.

⁹² Panhuys schreef een artikel over Quirijn Spranger. (Panhuys 1930) Zie ook: Artur 2002: 257.

⁹³ Myst 1678. Zie Bijlage A 21 voor een transcriptie van de aankomst van de kolonisten in 1677.

⁹⁴ Kim Muller publiceerde het dagboek van Elisabeth van der Woude, met boek van Aphra Behn, een van de weinige vrouwelijke contemporaine beschrijvingen. (Muller 2000)

⁹⁵ Goslinga 1971: 429- 430.

Het plan voor de onderneming werd in 1675 gelanceerd door Apricius, of Price, een Engelsman die eerder als predikant in Nederlands Brazilië actief geweest was. Hij schreef eerst de *pertinente beschrijving van Guiana* waarbij hij gebruikmaakte van eerdere publicaties, onder andere die van Keye.⁹⁶ De onderneming verkreeg een octrooi van de Staten van Holland. Daarna werd een prospectus uitgegeven waarin nauwkeurig werd uiteengezet wat er te verwachten viel. Het is opvallend dat dergelijke prospectussen in de Republiek pas na 1650 werden gepubliceerd. In Engeland en ook Frankrijk werden al veel eerder dergelijke geschriften aan kolonisten gericht. Het prospectus van Apricius lijkt veel op dat van Keye uit 1657, maar er waren ook verschillen, zoals de nadruk op godsdienst en de voorkeur voor betaalde Europese arbeid in plaats van die van Afrikaanse slaven.⁹⁷

December 1676 zetten zes schepen met 350 kolonisten koers naar Cayenne. Bij Cabo Verde vernamen de kolonisten het nieuws dat een Franse vloot onder L'Estrée naar de West gezeild was. De schepen bereikten 2 februari 1677 de monding van de Oiapoque. Na verkenning werd een plek een weinig stroomopwaarts van de monding bij de Oiapoque gekozen voor de kolonie. De kolonie lag iets voorbij de punt van *Apoteri* op de westelijke oever bij de eerste bocht van de rivier dicht bij de plaats waar Jan van Ryen in 1627 zijn nederzetting stichtte. De kolonisten vonden een half gebouwd huis en de Indianen zeiden dat Jacob daar gewoond had, vandaar de naam *Jacob's plantage*. De schepen losten hun lading en er werd begonnen met de bouw van een fort. De kolonisten begonnen daarna de hun toegewezen stukken land te ontbossen. De aanhoudende regen was een groot probleem. Er ontstonden spoedig twisten tussen de kolonisten. Het werk vorderde langzaam en er verdwenen geregeld goederen uit het magazijn.

De kolonisten waren in toenemende mate ontevreden over de vestigingsplaats die zij hadden uitgekozen en begonnen de omgeving te verkennen op zoek naar alternatieven. Het pamflet van Myst vermeldt dat er geklaagd werd over het gebrek aan '*aangename savannes*'.⁹⁸ Er ontstond een conflict tussen de Hoge Raad en de Gemene Raad. Juni 1677 werd de boot afgezonden naar Suriname en de sloep naar de Cacipore om leeftocht te halen. Inmiddels waren enkele Franse deserteurs, die in dienst van Johan van der Woude waren overgekomen, gevlucht. Sommigen werden door bevriende Indianen gevangen, maar enkelen ontkwamen naar Cayenne.⁹⁹

De vestiging werd kort daarna overvallen door een strijdmacht van Fransen uit Cayenne en de meeste kolonisten werden gevangen genomen. Het dagboek van Elisabeth van der Woude, die haar vader en zuster door ziekte verloren had en eerder was teruggereisd, verhaalt hoe haar

⁹⁶ *Pertinente beschrijvinge* 1676. Zie ook: Muller 2000: 90-103.

⁹⁷ *Een vertoogh van de Considerabele Colonie* 1676.

⁹⁸ Myst 1678: 39.

⁹⁹ Myst 1678: 49-50.

broer met enige andere Nederlanders aan de Fransen ontkwam en zich bij de Indianen verborg. Het lukte hem om met de sloep die uit de Cacipore terugkwam via Suriname naar Nederland terug te keren.¹⁰⁰ Een aspect waarin de nederzetting van Myst verschilt met de contemporaine vestigingen in Suriname, Berbice en Essequibo is de afwezigheid van Afrikaanse slaven. De kolonie werd exclusief door Europeanen bevolkt.¹⁰¹

Gelijktijdig met de onderneming van Myst c.s. werd ook een nieuwe nederzetting aan de Approuage gesticht die door de Franse troepen ontruimd werd. Een overeenkomst tussen Gilles de Bont en Mazuer in het SAA, waar melding gemaakt wordt van het oprichten van een plantage en een Indiaans cargasoen, toont aan dat er met Indianen gehandeld werd.¹⁰²

Handelsplaatsen 1650-1680

Hierboven zijn Nederlandse vestigingen bij de Oiapoque, Approuage, Cayenne, Suriname, Berbice, Essequibo en de Pomeroon genoemd. Vestigingen zoals die in Suriname en Cayenne bestonden uit een netwerk van verspreide plantages met betrekkelijk weinig inwoners. De grootste bevolkingscentra in Suriname en Cayenne telden hoogstens enige honderden inwoners. In westelijk Guiana waren de nederzettingen kleiner. Naast de grotere vestigingen waren er verspreid langs de kust ook talrijkere kleinere nederzettingen, soms eenmansbedrijven. De honderden Europeanen die in deze periode op de Wilde Kust woonden, leefden tussen duizenden hen omringende Indianen. In al deze nederzettingen was handel van Nederlanders met Indianen een onderdeel van het dagelijkse leven. Deze handel kan onderscheiden worden in lokale en regionale handel.

De lokale handel in de Nederlandse nederzettingen bestond ten eerste uit ter plaatse door Indianen geleverde diensten en goederen. Naast exportgoederen zoals orleaan en letterhout waren ook goederen voor de lokale consumptie zoals voedsel belangrijk. Ten tweede functioneerden de Nederlandse nederzettingen ook als regionale entrepots. In westelijk Guiana richtten

¹⁰⁰ Muller 2000: 55-57.

¹⁰¹ De pamfletten van Apricius verschillen van die van Keye wanneer het over arbeid gaat. Apricius verdedigde de voordelen van Europese dienstknechten terwijl Keye Afrikaanse slavenarbeid aanbeval. Gelijktijdig met de onderneming van Apricius werden ook twee andere initiatieven gestart. Gilles de Bont sloot in 1676 een overeenkomst om naar de Approuage te gaan. (SAA_5075_2849/869 1676 04 15) De tweede onderneming beoogde een nederzetting bij Cabo do Norte te stichten. (Myst 1678: 18)

¹⁰² Gilles de Bont zou voor Johannes Mazuer uit Den Haag met vijftientig Indianen of 'Negro's' bij de Approuage een plantage oprichten. Hij kreeg daarvoor o.a. 80 bijlen en houwelen, 60 kapmessen, 50 cassavebeitels, 3 kanodissels, 20 dozijn messen en 31 pond kralen mee. (SAA_5075_2849/869 1676 04 15) Artur vermeldt dat ook deze nederzetting op de terugweg van de Oiapoque door Fransen ontruimd werd. (Artur 2002: 260)

Nederlanders regionale handelssteunpunten in zoals bij de Demerara, Pomerora en Markaaij. In Suriname werd via posten bij de Saramacca, Corantijn en Marowijne met Indianen gehandeld.

Naast de handel met Indianen vanuit nederzettingen ging ook de handel van Nederlandse schepen die langs de kust liepen deze periode door. In oostelijk Guiana zijn er vermeldingen van Nederlandse schippers die binnenliepen in de havens van S. Luís de Maranhão en Belém.¹⁰³ Waarschijnlijk deden Nederlandse schepen ook nog steeds de Amazone-delta aan.¹⁰⁴ Franse bronnen vermelden dat Cayenne een bestemming bleef, ook nadat het door Fransen veroverd was.¹⁰⁵ Deze schepen boden vaak slaven aan die op de Afrikaanse kust gekocht waren. Deze handel was in de eerste plaats op Europeanen gericht, maar schippers handelden ook met Indianen als ze vers voedsel of informatie zochten.

Naast het intercontinentale verkeer was er een druk regionaal verkeer. Een zeldzame vermelding van deze vaart is afkomstig uit een proces-verbaal van de Engelse Admiraliteit. Het schip *Paulus Bekering* afkomstig uit Enkhuizen werd in 1650 opgebracht wegens overtreding van het verbod op handel in Barbados. De verhoren van de schipper Pieter Sijbrandts en leden van de bemanning zijn gedeeltelijk tegenstrijdig, maar komen in grote lijnen er op neer dat het schip eind december 1649 uit Enkhuizen was gezeild en maart 1650 bij de zoutpan van Araya arriveerde. Het schip lag daar vier weken en zeilde daarna met de lading zout naar Cayenne en vandaar naar de Marowijne waar het enige tijd lag. Het schip deed andere kleinere havens aan zoals de Coesewijne en van daar zeilde het naar de Demerara. Daarna ging het schip met een lading, waaronder hangmatten, naar Barbados waarna het op de terugreis werd genomen en in Engeland tot prijs verklaard.¹⁰⁶

De Engelse kolonie in Suriname ontwikkelde zich vanaf 1650 als een satelliet van Barbados tot de belangrijkste haven op de Wilde Kust. De oorlogen met Engeland betekenden een toenemende belemmering voor de participatie van de Nederlandse schippers in het regionale

¹⁰³ In 1671 en 1679 zijn er vermeldingen van handel met Nederlandse schepen. In 1671 probeerde een Nederlandse schipper Afrikaanse slaven te verkopen. (Chambouleyron 2005: 211-212)

¹⁰⁴ Verklaring van Willem Claesz Holoogh, opperstuurman, Abe Gerbrings, onderstuurman, en andere bemanning van *St Matheus*, op verzoek van schipper Hans Kempes. In april 1661 naar Wilde Kust zeil gegaan, in juni bij Ceará, daarna volgens orders supercargos langs kust. Voor de Amazone 's nachts touw en anker verloren, daarom was het schip niet de rivier op gevaren, maar naar Cayenne gegaan. (SAA_5075_2759B/467, 1661 11 28)

¹⁰⁵ Artur 2002: 269. Zie ook de confiscatie van een Nederlands schip in Cayenne wegens ongeoorloofde handel. (ZA_2035_447)

¹⁰⁶ TNA: PRO: HCA/13/252. Het is mogelijk dat deze Pieter Sijbrants dezelfde was als de schipper van de *Witte Fortuijn* die in 1655 met Langendijck naar Cayenne voer.

verkeer tussen de Suriname en de eilanden.¹⁰⁷ De Nederlandse verovering van Suriname leidde vanaf 1669 tot een verdere verslechtering. Engelse en Nederlandse autoriteiten belemmerden het vrije verkeer van de schippers. Nederlandse schepen werden op Barbados verbeurd verklaard en Engelse schepen werden in toenemende mate geweerd uit de Suriname rivier. Toch was het moeilijk voor de autoriteiten om greep op de schippers te krijgen. Schepen voeren ver de Suriname en Commewijne op om bij de plantages lading in te nemen en konden moeilijk gecontroleerd worden. Naast de handel met planters dreven schippers ook handel met Indianen. Schippers kochten particulier een Indiaans cargasoen in en verhandelden dat buiten de boeken.¹⁰⁸

De autoriteiten in Paramaribo probeerden ook greep te krijgen op het verkeer langs de kust. Er lagen tussen 1667 en 1680 met tussenpozen kleinere Nederlandse forten bij de Marowijne, de Saramacca en bij de Corantijn. Uit de verzending van bijlen, messen en kralen blijkt dat ook vanuit deze forten met Indianen gehandeld werd.¹⁰⁹ De schippers waren echter moeilijk te controleren, zoals in 1668 blijkt uit correspondentie van Treffry over een *hoecker* uit Zeeland die bij de Marowijne was binnengelopen en daar drie weken had gelegen.¹¹⁰

De Saramacca was vooral een bestemming voor het regionale verkeer. In eerste instantie waarschijnlijk vooral om voedsel te kopen. De Coesewijne, een zijrivier van de Coppename, is ook in het vorige hoofdstuk als bestemming genoemd omdat de *Sint Pieter* er in 1649 verging. Blijkbaar was er een regelmatig verkeer van zeeschepen met de bewoners van deze rivier. In 1656 is er weer een vermelding van een schipbreuk in deze rivier.¹¹¹ Dit gebied bleef een bestemming

¹⁰⁷ Na de verovering door Nederlanders werd Paramaribo vanaf 1668 de bestemming waarvandaan nederzettingen van de Approuage tot de Pomeroon bevoorrad werden. De cargasoenen voor Essequibo werden tot 1670 via Suriname geleverd.

¹⁰⁸ 'Dat alle de schippers van het vaderlandt vertreckende werde verboden geen geweer voor haere reeckeninge, ofte op vracht voor planters ofte opgesetenen alhier over te voeren [...] alsoo ick bij dagelijcxse experientie bevinde, het selvige wert gedaen, de welcke alhier werden genegotieert onder de Indiaenen voor Indiaensche slaven ende slaeffinnen, welke geweer meesten deel door onse vijanden wert getrocken.' (Bijlsma 1926:182)

¹⁰⁹ ZA_2035_230. Zie ook Bijlage D 12 tabel Combe bestemmingen.

¹¹⁰ 'Den Hoecker, die UEd: Mog: brieven heeft gevoert, ende in de Marrawijn door misverstant (als gheseight wordt) was ingelooopen, ende aldaer ontrent drij weecken hem opgehouden heeft, is verleeden Saterdag hier gearriveert, ende sijn gisterenmorgen UEd: Mog: missiven den heer commandeur wel ter handt gekoomen.' 'Het jacht Marrawijn is 10 a 11 daagen geleden daarnae gesonden, om daar tot dienst van 't fort was gekocht, ende gereedt lach te haalen, maeckende des te meer haast, om den hoecker in cas van noodt te assisteeren. Want d' heer commandeur niet alleen vigilant is om tegen alle gevallen van buyten te versien, maar stelt oock sijne voorsichtigheit ende goede menage te werck om broot ende andere vivres van dees en geene plaats in te rijlen ende te verkrijgen, om den last van 't onderhoud vant fort te verlichten.' (ZA_2035_22 1668 06)

Hoecker: klein, platboomd vaartuig, meestal met twee masten, maar steeds met boven het dek uitstekende kajuit. Tamelijk klein, rondgebouwd schip met platte bodem, soms met drie masten. (Kooijmans 2000: 52)

¹¹¹ Verklaring van Michiel Tatinghof van Enkhuizen, gewezen koopman, en Joost Symonsz schipper op het schip de *Eendracht*, op verzoek van Jean van Vickevoort, dat zij december 1656 uit Texel naar de Wilde

voor Nederlandse schepen tot het uitbreken van de oorlog tussen Nederlanders en Indianen in Suriname. Na 1678 werd het gebied rond de Coppename het centrum van de Indiaanse opstand.

De Corantijn wordt deze periode zelden als bestemming voor intercontinentaal verkeer genoemd, maar was wel een bestemming voor regionaal verkeer. Vanuit Berbice werden er in 1671 relaties onderhouden want Van Berkel vermeldde in zijn verslag dat vijandige Indianen de loge aan deze rivier verbrand hadden.¹¹² Omstreeks 1670 onderhielden Nederlanders ook vanuit Suriname een post bij de Corantijn.¹¹³

Verder westelijk werden de Berbice, de Demerara, de Essequibo en de Pomeroon als de belangrijkste havens genoemd. Van Berkel schreef dat de bemanning direct na de aankomst bij de monding van de Berbice *palmyt*, bij Indianen kocht.¹¹⁴ Vanuit Berbice werd ook met Indianen verder westelijk gehandeld. Van Berkel vermeldde in 1671 dat planters bij de Canje rivier een schip equipeerden om te handelen bij de Pomeroon waar toen geen Nederlandse nederzetting meer was. Het schip werd door de commandeur van Essequibo aan de ketting gelegd, omdat hij vond dat deze handel onder controle van de WIC viel. Over het regionale verkeer zijn er echter weinig berichten. Er zijn geen meldingen van verkeer met de eilanden zoals in Suriname.

In het Amsterdamse Stadsarchief wordt melding gemaakt van schepen die tussen 1660 en 1663 langdurig als handelssteunpunt functioneren in de Orinoco. Bij aanvallen van Indianen werden ook Nederlandse zeelui gedood.¹¹⁵ Vanaf 1670 komen er steeds meer meldingen over handel vanuit Essequibo op de Orinoco rivier. Deze handel was in deze periode echter meer gericht op de Spaanse bevolking dan op de Indianen.¹¹⁶

Over handel vanuit de Nederlandse nederzettingen met Indianen in het achterland zijn weinig berichten. Scott vermeldde in zijn verslag dat hij twee gevangenen had gemaakt. ‘Hendricson en Matteson’ handelden voor Nederlandse opdrachtgevers met Indianen in het binnenland. Deze twee waren waarschijnlijk de belangrijkste bron van de informatie over de Nederlandse nederzettingen die Scott in zijn verslag verstrekte.¹¹⁷ In de achttiende eeuw wordt er

Kust gezeild zijn. Bij de rivier *Casuin* is het schip met alle goederen vergaan en hebben zij het vege lijf slechts met moeite kunnen redden. (SAA_5075_1122/153, 1657 08 16)

¹¹² Van Berkel 1695: 59.

¹¹³ ZA_2035_230.

¹¹⁴ Van Berkel 1695: 10.

¹¹⁵ Zie de aktes over de zaak van het schip de *Rooseboom*. (SAA_5075_907/1; 907/3; 1141/130; 1141/318; 1141/331; 1143/37; 1517/43; 2290/28 II; 2290/82; 2762A/86)

¹¹⁶ USC 1898: 142-149.

¹¹⁷ ‘The one was one Matteson, borne at Gaunt, that had managed a trade 22 years from the Spaniard from ye City of St. Thomé, in Oranoque, with the Shahones, Sepoyes, and Occowyes, whose habitacions are 200 leagues south-west from St. Thomé, near the mountaines of the sunne, where they have great riches. The other was one Hendricson, a Switz by nation that had served some Dutch merchants in those partes 27

melding gemaakt van zogenaamde *uitleggers*, handelaars met Indianen die in het binnenland woonden. In de beschikbare verslagen zoals die van Van Berkel is echter te lezen dat de handel vooral in de Nederlandse vestigingen bedreven werd. De Indianen reisden daar met hun handelsgoederen naartoe. Er waren wel handelsteunpunten waar leggers lagen, maar de meeste posten lagen niet in het binnenland. Van Berkel vermeldde alleen Markaay als een handelspost waar de Akawaio vanuit het achterland kwamen.¹¹⁸

Kykoveral was de meest landinwaarts gelegen Nederlandse nederzetting op de Wilde Kust en functioneerde als verzamelpunt voor handel met Indianen die landinwaarts woonden in - onder andere- orleaan. Er wordt in deze periode in Essequibo geen melding gemaakt van *uitleggers* in landinwaarts gelegen posten zoals ná 1680; de posten lagen dicht bij zee zoals aan de Pomeroon en de Barima. Wel wordt melding gemaakt van Indiaanse tussenpersonen. Ook wordt er gesproken over ‘oude negro’s’, waarschijnlijk slaven die wegens ouderdom vrijgelaten waren en zich bezighielden met handel met Indianen.¹¹⁹ Het is mogelijk dat dergelijke onafhankelijke handelaars, zoals ook de *bokkenruylders* die in Suriname genoemd worden, verder het binnenland introkken, maar daar zijn geen verslagen van overgeleverd. De Corantijn werd terecht als een weg naar het binnenland gezien. Lichtenberg rapporteerde in maart 1669 dat hij een expeditie naar de Corantijn zou zenden met het oogmerk om de bovenloop van de rivier te verkennen en misschien zelfs *Parime* te ontdekken, maar er zijn geen verdere berichten over deze onderneming.¹²⁰

Indiaanse handelspartners 1650-1680

De handel van schepen met Indianen op de eilanden in de Amazone-delta zoals de eerder genoemde Aruan ging waarschijnlijk door, maar er zijn geen specifieke vermeldingen gevonden. Het verslag van de schipbreuk van Jan Reeps beschreef hoe de Aruan in 1692 de Nederlanders hielpen om van Belém naar Suriname te reizen.¹²¹ Over de Indianen verder westelijk zijn meer vermeldingen. Al eerder is melding gemaakt van de Indianen die op de kust van het

years in quality of a factor with the upland Indians of Guiana. Both these persons happened to be prisoners to the author in his voyage to Guiana in 1665.’ (Harlow 1925: 133-134)

¹¹⁸ Van Berkel 1695: 19.

¹¹⁹ USC 1898: 149-150.

¹²⁰ ‘al oock een persoon met carkesoen de riviere van Corantijn opsenden om te handelen, met last, om die plaets daer die boomen sijn die die kruidige basten hebben, op te soecken met een compas om alle creeken in plaetsen daer wat te halen is af te teekenen, ende indien het mogelick is het landt en de lack van Parima te ontdekken. Sal ontrent een jaer uijt sijn, wederom gekomen sijnde, sal Ued: Mog: indien mij Godt int’ leven bewaert, sijn reijs succincktelick met al sijn wedervaren bekend maecken.’ (ZA_2035_124 1669 03 18 brief Julius Lichtenbergh)

¹²¹ Van Alphen 1960.

tegenwoordige Amapá woonden. Lourens Lourensz was slaaf van de *Arocouro*. In het Waalse verslag werden de *Aricours* bij de rivier Cacipore vermeld. De etnoniemen in Europese bronnen voor de bewoners van dit gebied veranderden in de periode 1650 tot 1680. Dit is vooral het gevolg van een aantal verslagen van Franse missionarissen. In het reisverslag van Biet uit 1664 wordt melding gemaakt van een expeditie naar het gebied bij de Cabo do Norte. Navarre vergezelde een aantal Galibi die in 1652 een reis maakten naar de *Aricarets*. Deze Indianen woonden bij de *meren van Maricari*, hetzelfde gebied waar in 1647 een Nederlandse post door Portugezen werd vernietigd.¹²² De Galibi van Cayenne wilden in 1652 dat deze *Aricarets* bij hen kwamen wonen om gezamenlijk tegen hun vijanden, de Palikur, te strijden. In het verslag werd gemeld dat de expeditie eerst langs de kust moest varen waar de Palikur woonden. Het is dus waarschijnlijk dat de *Arocouro* van Laurens en de *Aricours* van de Waalse kolonisten dezelfde Indianen zijn als diegenen die vanaf 1650 in de bronnen Palikur genoemd worden.¹²³

De Indianen bij de *meren van Maricari* waren dus vijanden van deze Palikur. In het verslag van Biet is te lezen dat de Galibi in 1652 bij de kust opgewacht werden door een kano die hen door het moerassige gebied leidde. De *Aricarets* woonden op terpen en waren volgens het verslag bewapend met sabels en vuurwapens die zij van Nederlanders kochten met zeekoe. Er zijn weinig Nederlandse bronnen voor deze handel. De eerder genoemde verklaringen die Langendijck en Pieter Sijbrants in 1657 lieten afleggen vermelden dat de *Witte Hoop* dit gebied aandeed om zeekoe te kopen. Volgens Langendijck was Sijbrants zo dronken dat hij niet op zijn benen kon staan en had hij een mand met bijlen en messen naar de Indianen gegooid in de rivier *Arikari*. Sijbrants liet verklaren dat hij door scheurbuik zo verzwakt was dat hij ondersteund moest worden en dat hij zijn best gedaan had met de Indianen in *Arcarien* te onderhandelen, maar dat er door de grote droogte geen zeekoe gejaagd kon worden.¹²⁴

De Galibi waren met name geïnteresseerd in de moderne bewapening van de *Aricarets*. Een aantal van deze Indianen migreerde inderdaad naar de regio van Cayenne. Lefebvre noemde in 1664 de *Aracarets* en schreef dat ze weinig talrijk en onbekend waren. De Palikur waren in groter getal; ze konden 400 krijgers op de been brengen.¹²⁵ Op een kaart uit het verslag van Lefebvre uit 1664 staan de *Arakarets* bij de rivier *Aricari* vermeld. Lefebvre schreef dat de Palikur en *Aracarets* in de kreek en waterlopen van dit moerasachtige gebied zeekoeien harpoeneerden, die zij daarna verkochten aan Franse, Engelse en Nederlandse schippers. Lefebvre

¹²² Zie hoofdstuk 3: 116 noot 67.

¹²³ Grenand 1987: 21-29. Zie ook hoofdstuk 5: 210 noot 86, 87.

¹²⁴ WA_1685_1055/211.

¹²⁵ Lefebvre 1666: 14, 35.

schreef dat de ‘westelijke’ *Aracarets* naar Cayenne gemigreerd waren wegens een onenigheid met de Portugezen. Ze telden ongeveer 120 à 140 personen.¹²⁶

Henry Willoughby vermeldde in zijn verslag van de verovering van Cayenne in september 1667 dat er een Indiaanse prins van het vasteland overkwam ‘*commonly knowne amongst the Christians by the name of John Vandergoose*’, die aanbood de ontvluchte slaven voor de Engelsen op te brengen.¹²⁷ Deze *Vandergoose* was een opperhoofd van de *Aracarets*. In 1675 meldde Pieter Versterre, de gouverneur van Suriname, dat een Indiaan genaamd *Jan van der Goes* hem bezocht had en informatie had verstrekt over de Fransen in Cayenne.¹²⁸

In 1680 rapporteerde Stratius dat hij onverrichter zake was teruggekeerd van een expeditie naar de *Aricarisen*. Stratius was uitgezonden om militaire hulp van deze Indianen te zoeken omdat hij daar vijf jaar geleefd had. Het opperhoofd van deze natie heette *Jan van der Goes*.¹²⁹ Stratius zei in 1680 dat de Indianen bij de Marowijne vertelden dat de *Aricarisen* hun gezegd hadden dat zij hen pas zouden helpen in hun strijd tegen de *Paracoures*, als ze eerst vrede met de *Duytsen* hadden gesloten.¹³⁰ Op een kaart van Froger uit 1698 worden *Aracarets* bij de rivier Kaw vermeld wat op een migratie zou kunnen wijzen.¹³¹ De laatste berichten over de Arikare komen in 1733 uit Amapá, daarna is er niets meer vernomen over deze Indianen die tussen 1620 en 1680 handelspartners van de Nederlanders waren.¹³²

¹²⁶ Lefebvre 1666: 36-37

¹²⁷ Bos 1998: 306-307; Harlow 1925: 242: 1667 09 27; Sainsbury 1860: 489.

¹²⁸ ‘Seecker nieuws van Cajana hebbe tot noch toe niet kunnen becomen, als alleenich rapport bij een indiaen genaemt Jan van der Goes aen Cajana woonachtich, bij veele van de duijtsche natie bekend, denwelcken ontrent thien daegen geleeden hier bij mijn is weest ende naer sijn beste kennisse de gelegentht. verhaelt heeft, doch gelijck UEd: Mo: wel hebben hooren verhaelen, dat een indiaen niet boven het getal van vijff kan tellen, soo hebbe geen bescheijt uijt denselven kunnen vernemen als alleenich dat de franschen aldaer dickwils om victualie verleegeen waeren, alsmeede bij wijlen seer sieckelijck.’ (ZA_2035_266 1675 07 06)

¹²⁹ 16 februari: ‘Is Jan Stratius met de Barque van de boven kust weders gekeert raporterende dat hij vermits het ongestuymich weer niet verders hadde conne geraken als tot Sinamary ontrent twintigh mijlen van Cajana gelege soo dat de brieven aen de Gouvernr: van Cajana hem mede gegeven niet hadde bestelt, nochte ook sijn principaelste oochmerck berijct, dat is dat hij had de meenen te spreken met de Indiaense Natie genaamt Aracarisen, hebbende tot haer hooftman gehadt eene Jan van der Goes dewelcke altijd seer geneegen tot de Nederlanders sijn geweest. onder welcke Natie hij Stratius vier a vijf Jaren heeft verkeert ende als een Indiaan selve mede geloopen, hadde oock twee snaphanen en eenige andere goederen mede genomen om aen haer te vereeren, die hij weders gebracht heeft.’ (ZA_2035_406 /407 1680 extract der daghelijckse gebeurtenisse; Doe 1992: 19-21) Bijlage A 22 voor de transcriptie.

¹³⁰ ‘Verders wist hij te seggen dat d’Indianen hem gesecht hadden dat se bij de Aracarisen hadden geweest om assistentie tegens de Paracouren te becomen die een deel van haer volck hadden dootgeslaggen maer dat haer voor antwoord gegeven was datse met de Duytse eerst soude vrede maken, datse qualijck deden met haer te oorlogen etc: sijnde blijde dat hij gecomen was om met haer vrede te maken, datse nu bij d’Aracarisen souden gaen en seggen dat Jan bij haer geweest ende vrede gemaect hadde, meenende soo van hare vijanden de Paracouren betalinge ofte revengie te gaan halen.’ (ZA_2035_406 /407) De *Paracoures* waren misschien Palikur, maar de locatie bij de Marowijne zou ook op Paragoto kunnen slaan.

¹³¹ Froger 1698: 160v.

¹³² Grenand 1987: 43.

De Indiaanse handelspartners van Nederlanders in het gebied verder westelijk tussen de Oiapoque en Cayenne veranderden na 1650. De Yao waren hun dominante positie kwijtgeraakt. In Nederlandse bronnen worden ze niet meer genoemd als handelspartners. Lefebvre ontmoette in 1664 een kleinzoon van dezelfde *Anacaioury* die in 1604 met Mocquet had gesproken. De Yao woonden toen op de bergen bij de Oiapoque en hun dorp telde slechts 30 à 40 zielen.¹³³ Het verslag van de expeditie van Apricius c.s. uit 1677 documenteerde dat de Indianen van Caribote nog steeds met Nederlanders handelden, maar geen bijzonder hartelijke relatie onderhielden; waarschijnlijk waren deze Indianen Yao.¹³⁴ Op een Franse kaart uit 1698 werden Yaijes op de westelijke oever van de monding van de Paru geplaatst.¹³⁵ Op een Nederlandse kaart van Ottens uit 1713 worden *Yayes* vermeld bij de Marowijne.¹³⁶ De Nederlandse handelsrelaties met Indianen verplaatsten zich na 1650 naar de regio om het eiland van Cayenne en de Yao werden niet meer genoemd als handelspartners.

Op het eiland van Cayenne waren nog maar weinig Indianen toen Nederlanders zich daar omstreeks 1655 vestigden. De oorlog van 1652 tussen de Franse kolonisten en Indianen had een achteruitgang van de Indiaanse bevolking veroorzaakt. Lefebvre vermeldde dat in 1664 het gebied ten westen van Cayenne tussen Macouria en Kourou het dichtst bevolkt was. Er waren vier à vijf dorpen van *Aracarets* met 100 tot 120 bewoners en evenveel Galibi, maar weinig weerbare mannen. De grond was goed en de Indianen produceerden veel voedsel.¹³⁷

Bij de Sinnamary en Counamama leefde een behoorlijk aantal Galibi die de Fransen goed en de Engelsen slecht gezind waren. Engelsen uit Suriname kwamen daar soms op zoekoe vissen. Bij de rivier Kaw leefden een klein aantal *Sapayes*. Volgens Lefebvre straatarme mensen met weinig vijanden. De Galibi waren het meest talrijk. Lefebvre schreef dat hun aantal sterk was verminderd, ze konden nauwelijks 20 oorlogskano's met 25 krijgers elk laten uitlopen. Lefebvre weet hun achteruitgang aan ziektes en oorlogen. Hij schreef dat ze vooral vriendschappelijk naar de Nederlanders waren en de Engelsen haatten. De Fransen waren gevreesd omdat zij Galibi gedood hadden.¹³⁸

¹³³ Lefebvre 1666: 35.

¹³⁴ Myst 1678: 12.

¹³⁵ Froger 1698: 160v nummer 24.

¹³⁶ Bos besteedde aandacht aan het verdwijnen van de Yao in de zeventiende eeuw en formuleerde de hypothese dat de tegenwoordige Trio Indianen een relatie met de historische Yao hebben. (Bos 1998: 173-192)

¹³⁷ Lefebvre 1666: 20. Lefebvre onderscheidt de *Aracarets occidentaux* en *orientaux*. (Lefebvre 1666: 34) Het is waarschijnlijk dat de oorlogen van Europeanen met Indianen in Cayenne ruimte voor nieuwe Indiaanse migranten creëerden.

¹³⁸ Galibi in Cayenne omstreeks 1664. Aantal dorpen per rivier: Approuage 3-4; Mahury (Wia) 1; Eiland van Cayenne 2; Macouria 4-5; Kourou 3-4; Malmanoury 2; Sinnamary 4-5; Counamama 4-5. (Lefebvre 1666: 36)

Eerder werd opgemerkt dat het opvallend is dat er geen vermeldingen zijn over conflicten tussen de Galibi van Cayenne en Nederlanders. In 1668 bezocht de zoon van een Indiaans opperhoofd uit Cayenne de Nederlanders in Suriname. Hij was overgekomen in een bark met een aantal Joden en verzocht Crynssen om de Fransen uit Cayenne te verdrijven. Blijkbaar was er een handelsrelatie tussen de Galibi en Nederlanders ontstaan, misschien door de vestiging van Langendijk.¹³⁹

Het is opvallend dat de Indianen bij de Oiapoque in de verslagen van de mislukte Nederlandse onderneming van Apricius in 1676 positief beschreven werden. De fricties uit de periode 1620-1650 waren blijkbaar verdwenen. De Indianen leverden zaaigoed en voedsel aan de kolonisten. De Indianen hielpen de Nederlanders door de Fransen op te vangen die naar Cayenne wilden. Later verborgen Indianen de broer van Elisabeth van der Woude. In de teksten wordt de identiteit van deze Indianen genoemd als ‘*Arowackers, Caribise en Cariboters*’. De *Cariboters* waren zoals eerder bericht waarschijnlijk Yao.¹⁴⁰

Crynssen noemde in het citaat aan het begin van dit hoofdstuk vier Indiaanse naties die in 1668 langs de kust van Guiana leefden. De ‘*Caribesen, Arawacken, Sapoyer en Wayrouwen*’ leefden gemengd in de rivieren de Commewijne, Marowijne en Saramacca. De kust van het tegenwoordige Suriname wordt nog steeds bewoond door een klein aantal Indianen van wie de meeste Kalina en Lokono zijn. De nederzettingen van deze Indianen liggen vaak door elkaar en zijn moeilijk te onderscheiden.¹⁴¹ Deze moderne Kalina en Lokono worden gezien als de afstammelingen van de Indianen die in historische bronnen aangeduid worden met de namen Caraïben en Arawak.¹⁴² De Kalina worden tegenwoordig gevonden op de kust vanaf Cayenne (Galibi) tot de Orinoco en ook verder westelijk in het tegenwoordige Venezuela.¹⁴³

¹³⁹ ‘Op eergisteren is hier aangekomen een bark van Cajanna, daerin den soon van den opperste Indiaen aldaar, rapporteeren d’ Joden daer mede overgecome, dat den gouverneur van Cajana voor desen daer was met 100 man en 250 negers, met presentatie van den voornoemde Indiaen dat sij wilden leven onder UEd: Mo: Regeringhe, en dat het landt ons eerst toequam en zij het ons wilden overleveren, en indien wij nyet en quamen, dat sij d’ Franschen souden om hals brengen, want d’ Indianen hier aen de vaste cust geen franschen mogen lyen, oock d’ Engelschen hier te lande haer seer haten. UEd: Mo: connen sien, in rupture comende met Vranckrijck, dat wij licht souden meester geraacken van Cajana voornt.’ (ZA_2035_024, 16680619 brief Abraham Crynssen)

¹⁴⁰ Myst 1678: 45-46.

¹⁴¹ Hoff 1955: 326.

¹⁴² De Goeje 1939; Hoff 1968. Whitehead analyseerde de ontwikkeling van deze etnoniemen in relatie met Suriname vanuit het perspectief van etnogenese. De ontwikkeling van de etnoniemen waarmee Indianen aangeduid werden door Europeanen en waarmee ze zichzelf aanduiden, moet volgens Whitehead gezien worden als een uitwisselingsproces waarvan het resultaat was dat de Indianen verdeeld werden in ‘Caraïben en Arawakken.’ (Whitehead 1990)

¹⁴³ Hoff 1968: 9-11.

Het gebied in Suriname waar de Engelsen in 1650 hun kolonie stichtten, werd overwegend bewoond door Indianen die sinds het einde van de zestiende eeuw Caraïben genoemd werden en die voorouders waren van de tegenwoordige Kalina.¹⁴⁴ De Engelse kolonisten in Suriname hadden eerst onderhandeld met twee Caraïbische opperhoofden.¹⁴⁵ De Engelsen bedongen later bescherming voor de Caraïben in het verdrag dat Crynssen in 1667 sloot.¹⁴⁶ De identiteit van deze Caraïben werd niet verder omschreven, maar de Engelse vestiging bevond zich aan dezelfde rivieren waar de Guiaansche Compagnie in het begin van de zeventiende eeuw handelssteunpunten onderhield, de Suriname, Para, Commewijne en de Cottica.

Na de bezetting in 1668 probeerden de Nederlanders een goede relatie op te bouwen met de plaatselijke bevolking. Aanvankelijk leek dit redelijk te slagen. Commandant Lichtenbergh schreef in 1669 wel dat de Nederlanders moeite hadden om zich te verstaan met de Indianen.¹⁴⁷ Vanaf 1675 begon er een toenemend aantal fricties op te treden. Het wegvoeren van tientallen Indianen bij de evacuatie van de Engelsen dat jaar leidde tot protesten en bedreigingen van Caraïbische Indianen aan het adres van de Nederlanders. Commandant Versterre schreef dat de Nederlanders, in tegenstelling tot de Engelsen, niet goed met de Indianen konden communiceren.¹⁴⁸ Er werden Engelse handelaars gedood en een Nederlandse strafexpeditie slaagde er niet in om de belangrijkste verantwoordelijken aan te houden.¹⁴⁹

In 1678 werd Anthony Barbier in Paramaribo aangehouden en ondervraagd. Barbier was half Indiaans, geboren op St. Eustatius, en werkte als handelaar in Suriname. Uit het verhoor van Anthony Barbier bleek dat *Kaijkoesij* het belangrijkste opperhoofd was van een alliantie met drie andere opperhoofden die de Nederlandse kolonie wilde aanvallen. Deze drie hadden weer een groot aantal onderhoofden en konden samen een strijdmacht van acht à negenduizend man op de

¹⁴⁴ Hoff 1968: 16-23.

¹⁴⁵ Harlow 1925: 142.

¹⁴⁶ 'That the Carrebees or neighbours be civilly treated not abused by the Arwacas. And that we and our estates be protected from the French and Arwacas and other Indian enemies.' (Harlow 1925: 218)

¹⁴⁷ 'Wat nu belangt de Indianen, dewelcke tot securiteijt van de plantatien, wij wel dienden aen onse sijde te hebben, sal deselve soo veel mogelick is door alle middelen van civiliteijt en politie die daertoe moeten aangewendt worden, trachten te obligeeren, ende mijn best doen om de tael te leeren, want het een volck is dat als men dermede spreken kan, men leijden kan soo men wil, t'geene d'Engelschen groot voordeel doet, want hier bijkans niet eenen Engelsman is, of spreekt goet Indiaensch, t'welck oock mettertijt onse natie leeren sal.' (ZA_2035_124 1669 03 18 brief Julius Lichtenbergh)

¹⁴⁸ 'Sulcx seggende in presentie van verscheijde luijden, edoch waeren maer vier die d' indiaense tael verstonden, die sulcx oock geattesteert hebben, waervan de attestatie hiernevens gaet.' (ZA_2035_271 1675 12 16 brief Versterre)

¹⁴⁹ 'tot welcken eijnde s'Lants snaeuw met eenich volck derwaerts hadde gecommandeert, die deselve indiaenen hebben achtervolgt ende int laest aengetreft, die daarvan vijff mannen hebben neder gehackt ende vier vrouwen gevangen gebracht, maer den oppersten en hebben sij niet kunnen [pagina afgebroken].' (ZA_2035_287 1676 04 10 brief Pieter Versterre)

been kon brengen.¹⁵⁰ *Kaikussia* werd in 1745 genoemd als een Caraïbisch etnoniem voor een samenleving bij de Coppename in de beschrijving die Jephtha, een Lokono, bij de Berbice liet optekenen.¹⁵¹

Het tegenwoordige Suriname was blijkbaar verdeeld in verschillende regio's. In het oostelijke gedeelte lagen Europese plantages langs de rivieren de Suriname, Commewijne en Cottica. Het gebied westelijk tussen de Saramacca en de Corantijn was een gebied waar weinig Europese vestigingen waren, behalve kleine buitenposten met enige soldaten.¹⁵² Nederlanders dreven handel met de bewoners van dit gebied tot 1678.¹⁵³ Het centrum van de Indianen, die vanaf 1678 oorlog voerden tegen de Nederlanders in Suriname, lag bij de Coppename rivier. Bij de Coppename lag een Indiaanse versterking *Karassobo*, die na verschillende Nederlandse aanvallen in 1680 door Laurens Verboom veroverd werd.¹⁵⁴ Het Nederlandse garnizoen werd kort daarna door Indianen onder leiding van Projarij verdreven.¹⁵⁵

Naast de Caraïben leefden er in deze periode op verschillende plaatsen in het gebied van het tegenwoordige Suriname ook Arawak, waarschijnlijk Lokono. In deze periode worden

¹⁵⁰ Verhoor van Anthony Barbier: 'Op het tweede secht hij gevangen Ja, dat hij een joelfeest hebbe gehouden in Copenam in de creecke genaemt pararwie en vier capiteijns daer toe hebben vercooren om het deseijn hier voor vermeld uijt te wercken, met namen Awariar, Ipomabo, Jannij ende Kaijkoesij, welcke laetste als sijnde den hooftman, d' gemelte capiteijns heeft gemaect, hebbende dese bovenst Capiteijnen d' caerte tot dien eijnde gegeven aen dese onderschr onder capt s die d' zelve hebben overgenomen met namen Taperij, Arawarij, Pouwe, Maparij, Tarrij, Mourique, Alouwij, Cajaribo, Paratapa, Ondaparewa, Arripan, Allebu, Moqurriion ende verscheijde andere ende Tawaeije uijt de correntijn bestaende haer gros naer gissinge in ontrent acht a negenduijsent mannen.' (ZA_2035_307)

¹⁵¹ '14. Die *Kaikussiánu* wohnen oben um Cupenama (das nicht weit von Suriname in die See fällt, also untern 4. und 5. Grad Norderbreite) haben auch ihre besondere Sprache, morden und fressen einander.' (Staehelin 1915: 175) Zie ook: Bos 1998: 153-154, 293-300.

¹⁵² Hoff schreef dat de Kalina in Suriname, die hij tussen 1955 en 1958 onderzocht, een onderscheid maakten tussen de taal van de oostelijke en westelijke Kalina. De westelijke Kalina spraken 'Terewuyu' en de oostelijke 'Murato'. (Hoff 1968: 26)

¹⁵³ Administratie Combe 1670-1671, cargasoenen Seramica: 1670 04 08 hakmes 6, mes 24; 1670 07 27 zout 300 kg, hakmes 6, cassaverasp 1, mes 72, kralen 3.25 pond; 1670 09 18 hakmes 18, mes 12. (ZA_2035_230)

¹⁵⁴ 'op den 26 May 1680 uit de Revier van Zurinaam gevaard, nadat ick de Commando van de provintie aen Capt: Hemert hadt overgegeven & ben deselfde namiddag tussen 2 a 3 ure in de rivier van Koppename gekomen voor een burchte genaem Karassobo, alwaer de cristenen verscheyde mael hadden voorgeweest, dog telkens ledig vanaff daer moesten vertrekken. soo dra ons ancker in de gront hat, liet ick de Planter Mons: Philip Braet genaemt die de Indiaansche taal heel wel spreeckt, met de Capt: van de Vijant spreken, die niet als oorlogh begeerde, denkende dat wij weder niet sout durve attaqueren, wij deden dan 10 a 12 canon schoote op gem: & sij op ons met snaphanen, dat sij seer wel van versien sijn, ick liet dadelijc mijn volck in de piyages gaen, die 7 in t getal waaren, ende landde soo recgt tegen haer aen, liep een frans man de wal op [...] dewelcke ick volcgde & bevond dat de vijanen waaren geweken [...] Des anderen daegs begonnen wij daer een Sterck huys te maaken.' (ZA_2035_443 1680 08 10 brief Laurens Verboom)

¹⁵⁵ Luitenant Schoppens, die de leiding had, opende vredesonderhandelingen met het opperhoofd Arrabarij. Er ontstond een goede relatie tussen het garnizoen en de Indianen. Er werd in steeds grotere gezelschappen gezamenlijk gedronken. De drank raakte echter op en een grote groep Indianen viel de Nederlandse soldaten aan die het veld moesten ruimen met verlies van doden, onder wie Schoppens. (ZA_2035_441 dagboek Schoppens; 443) Zie de tekst in Bijlage A 23. Zie ook: Dragtenstein 1993, 2002; Jagdew 2008.

vermeldingen gevonden van Arawak vanaf de Oiapoque tot de Orinoco. Bij de Oiapoque was een vestiging van Arawak bij de rivier Ouanari die vanaf 1595 wordt genoemd. Bij de Marowijne waren nederzettingen van Arawak. In Suriname was er langs de kust een mengeling van Lokono en Kalina. Verder westelijk domineerden de Lokono het kustgebied tussen de Corantijn en de Essequibo. In het voorgaande is Berbice herhaaldelijk ter sprake gekomen als een steunpunt voor de Nederlanders op de Wilde Kust door een bestendig pact met de plaatselijke Lokono in de periode 1650-1680.¹⁵⁶ Van Berkel beschreef de bewoners van Berbice als van ‘normale statuur, roodachtig van kleur met zwart haar’. De mannen hadden een gat in hun neus met een klein zilveren plaatje. Mannen gebruikten zelden kralenstrengen, maar hadden een band om het middel waar ze hun mes in staken, en kleine schortjes. De vrouwen waren niet erg knap, maar wel erg trots.¹⁵⁷

De oorzaak van de Indiaanse opstand in 1678 lag volgens Heinsius in de pogingen van Thisso om een eind te maken aan de vijandelijkheden tussen Caraïben en Arawak.¹⁵⁸ Heinsius schreef in 1680 een brief aan Caudri, de commandant van Berbice, dat de Arawak die de Nederlanders in Suriname zouden bijstaan tegen de Caraïben, niet beantwoordden aan de verwachtingen. Bij de Coppename leek er zelfs sprake van vriendschap tussen de opperhoofden Warray van de Arawak en Projarij van de opstandelingen. Blijkbaar waren de relaties tussen Arawak en Caraïben complexer dan door de Europeanen werd verondersteld.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Whitehead 1988: 161.

¹⁵⁷ Van Berkel 1695: 19.

¹⁵⁸ ‘Verders is mij verhaelt, dat d’ indianen Caribisen genaemt, gewesen vrienden van ons volck, voor desen aen d’ hr. Thijsso hebben connen versoucken dat hij haer met eenige blancken soude willen assisteren tegens d’ Arowacken hare vijanden, sijnde een andere natie van Indianen, die oock een differente tael spreecken, datse malkanderen niet konnen verstaen, t’welck bij twee persoonen in mijn dienst sijnde wert geconfirmeert, die den eenen goet Caribes en den anderen Arrowacks spreeckt, omdat den gouverneur van de Barbisches d’ Arowacken met gewapende blancken doorgaens was assisteerende, t’welck soo verde soude hebben geopereert dat d’ hr Thijsso aen den gouverneur van de Barbisches soude geschreven hebbe dat hij soude willen nalaten d’ Arowacken met volck t’ assisteren, ofte dat hij anders genootsaeckt soude wesen van gelijcken aen de Caribisen te doen; t’welck soo verde soude hebben geopereert dat den gouverneur van de Barbisches een vrede tusschen de twee Indiaense natien heeft tewege gebraght, sijnde dit nu aght maenden geleden. Sedert welcken tijt dat de Caribisen, die gewent sijn altijts tegens d’ Arrowacken t’ oorloghen, metten anderen souden beraetslaeght hebben om ons volck op ’t lijf te vallen, behalven dat haer reden van misnougten soowel bij eenige uijt de Jootsche als van onse natie al over langhe sijn gegeven, en soo sommige seggen souden d’ Indianen al over drie jaren dese conspiratie int sin gehadt hebben, andere rapporteren het weder op een ander manier. Uwe Ed: Mo: sullen connen sien hoe dat door de politie van dese twee commandeurs om de twee indiaense natien te bevredigen, alle die van onse natie op de wilde kust sijnde int uijterste gevaer gebraght sijn, alsoo volgens de confessie van Anthonij Barbier d’ Arowacken mede souden geresolveert hebben op denselven tijt als de Caribisen ons volck hier alomme aentasten, die van de Barbisches, Isequebe, etc. op het lijff te vallen, en uijt te roijen.’ (ZA_2035 28 decemb. 1678) Lefebvre vermeldde dat omstreeks 1665 de Nederlanders en de Engelsen een vrede tussen de Arawak van Berbice en de Caraïben van Suriname afgedwongen hadden. (Lefebvre 1666: 37)

¹⁵⁹ Mulert 1919. Caudri schreef in zijn antwoord op de brief van Heinsius over deze gebeurtenissen onder andere dat de Arawak geen aanval op de vesting [sic] van de Caraïben hadden kunnen uitvoeren omdat het

In het vorige hoofdstuk werd opgemerkt dat de handelsrelaties van Nederlanders met Indianen in westelijk Guiana gekenmerkt worden door contacten met de Indianen die als Arawak aangeduid worden. De berichten over de gebeurtenissen in Suriname vanaf 1667 zijn een bevestiging. In Engelse documenten worden de Arawak beschreven als de bondgenoten van de Nederlanders. De Caraïben worden beschreven als bondgenoten van de Engelsen. De bedoeling van de Engelse operatie was om de Arawak, Warao en Shebayo aan te vallen en de Caraïben met rust te laten. De Arawak of Lokono leefden op de kust van de Orinoco tot de Amazone, maar volgens de verklaring van de Lokono Jephta in 1745 hadden de oostelijke Lokono een andere taal dan de Lokono in het westen.¹⁶⁰

Een Indiaanse identiteit die betrekkelijk weinig aandacht heeft gekregen is die van de Shebayo die door Crynssen *Sapoyer* werden genoemd.¹⁶¹ De Shebayo werden in deze periode vermeld op de kust van de Approuage tot de Berbice.¹⁶² Ten westen van de Suriname leefden omstreeks 1680 Shebayo. Een duidelijke bevestiging wordt geleverd door een expeditie in 1681 naar een groep *Sapaijers* die bij de Saramacca leefden. De commandant had de opdracht deze Indianen aan de zijde van de Nederlanders te trekken of anders te vernietigen.¹⁶³ Hij rapporteerde dat de Shebayo zich bij de Nederlanders aansloten.¹⁶⁴ Er zijn meer vermeldingen van Shebayo. In 1680 werd gouverneur Heinsius gewaarschuwd voor een dreigende Indiaanse aanval door de Indiaanse weduwe van een Engelse planter met haar broer die Shebayo waren. De twee waren er

kruit van de Nederlanders zo slecht was dat de kogels het fort niet eens bereikten en de Caraïben stonden te joelen. Het is opmerkelijk dat de Caraïben aan de Coppename een vesting hadden die met Nederlands scheepsgeschut werd bestookt. (ZA_2035_342 brief Lucas Caudri 1679 08 29)

¹⁶⁰ Staehelin 1915: 173.

¹⁶¹ Dragtenstein besteedde wel aandacht aan de Shebayo, hij publiceerde onder andere een kaart met leefgebieden van de Shebayo in de zeventiende eeuw. (Dragtenstein 2002: 24)

¹⁶² De reis van de jezuiten Béchamel en Grillet in 1674 naar het gebied rond de bovenloop van de Oiapoque leverde een verslag op met informatie over de Indiaanse bewoners van dit gebied verder landinwaarts. De paters keerden terug via de Approuage waar bij de monding *Sapaye* Indianen woonden. Waarschijnlijk handelden deze Indianen met de Nederlandse nederzetting die zich tussen 1660 en 1670 bij de Approuage bevond. (Grillet 1698)

¹⁶³ 'Dan is sekeren tocht ondernomen door den vaandrigh Adriaan Cuilenburgh met eenige soldaten en etterlijke Indianen na de riviere Surammeka ende daar ontrent, omme eenige Sapaijers die laats onder de Caribesen aldaar onthoudende sijn, van daar te trecken ende tot onse vrientschap aan te lokken, dogh soo deselve tot de vrede niet souden wesen te disponeren hebben onse troupen last deselve doot te slaan, ende vijandelijk aan te vallen, sullen deselve troupen tusschen bejde den vijant soo veel afbreucke trachten te doen als in hare macht sal bestaan, en sijn nu al ettelijke dagen uijtgeweest doch is van het succes van deselve tocht tot noch toe nogh goed, noch quade tijdinge vernomen.' (ZA_2035_454 brief 1681 04 15 Brief Verboom) In 1634 nam De Vries bij de Saramacca 150 *Supayes* aan boord die hij naar de Demerara bracht. (hoofdstuk 3: 127 noot 122)

¹⁶⁴ 'Bij voorgaande missive is mentie gemaakt van sekere tocht met d' Indianen onse vrienden te ondernemen tegens de Indianen onse vijanden, beleijt door den luytent Thomas de Rechte van Hemert, aangevangen den vijfden april, daar van eerst den 26 april kontschap gecomen is, dat sij de sapaijers daarbij vermeldt tot onse vrientschap hadden gedisponeert, en ettelijke Caribesen onse vijanden, waar onder een grooten Capitein van Zurammeka gerekent, hadden dootgeslagen, mitsgaders eenige van haar dorpen hadden geruineert.' (ZA_2035_463 /464 /465 1681 07 20 Brief Verboom)

in geslaagd om te vluchten van de Indianen die hen gevangen hadden genomen.¹⁶⁵ De Shebayo werden vanaf 1598 als handelspartners van Nederlanders genoemd, maar zij verdwenen in de achttiende eeuw als Indiaanse identiteit.

De Marowijne en de Corantijn waren in deze periode aparte regio's met een eigen dynamiek. De Marowijne was een gebied waar Nederlanders met Indianen handelden, maar zich niet vestigden en waar verschillende Indiaanse handelspartners werden genoemd. Bij de Marowijne woonden in 1668 ieder geval Arawak.¹⁶⁶ Op een kaart die Josua Ottens publiceerde wordt een aantal etnoniemen vermeld. *Supayes* bij het kanaal naar de Cottica bij de monding op de westelijke oever. Iets naar het zuiden op de oostelijke oever een nederzetting van *Aravacas*.¹⁶⁷ Opvallend zijn de huizen van de Paragotos bij de Wiawia bank linksboven de monding van de Marowijne.¹⁶⁸ Stratius rapporteerde in 1680 dat Indianen bij de Marowijne die hij sprak, oorlog hadden met de *Paracoures*. Hangmatten en brood werden als handelsgoederen genoemd, maar Stratius gaf geen aanwijzing voor de identiteit van deze Indianen.

De berichten over de Corantijn komen zowel uit Berbice als uit Suriname. Nederlanders onderhielden handelssteunpunten, maar er waren geen pogingen tot het stichten van nederzettingen. Van Berkel beschreef in zijn verslag de Caraïben uit de Corantijn die de belangrijkste vijanden van de Lokono bij de Berbice waren, net zoals Gelein van Stapels dat in 1629 had gedaan. In 1674 passeerde een vloot van Caraïben uit de Corantijn. Een handelspost werd verbrand, maar er zijn geen vermeldingen over de identiteit van de Indiaanse handelspartners aan de Corantijn. Barbier stelde in zijn verklaring te Paramaribo dat hij geen

¹⁶⁵ 'Is hier gecomen de Wede: van John Fasters sijnde een Indianin met hare broeder wesende Sapaijn van Natie die verklaarde dat haer man wesende een Engelse Planter in Para int eerste begin van den oorlogh door de Indianen was dootgeslagen, ende sij sedert gevangen gehouden, ende nu occasie gevonden hadt om met hare broeder wech te comen, dewijl d' Indiane meest opgetrocken waren de wech na Para, seyde oock datter over sestien dagen drie hoofdmannen uyt de Courentine ofte de kreecke daeromtrent met haer volck stond te comen om haer met d' andere Indianen te voegen en ons soo gelijkelijck op diverse plaatsen aen te tasten.' (ZA_2035_404/405 1680 01 12 extract journaal Heinsius)

¹⁶⁶ 'Op klachte van de Indiaanen, dat de Arrowacken van de riviere van Berbices int wederkeeren van de reviere van Marrawijn (alwaar sij eenige familyen van haar natie hadden ingenoomen, ende van daar gevoert) op den 8 passato een cannoe met drij indiaenen, ontrent vier mijlen beneeden deese riviere hadden overweldicht ende medegenoomen, met al hetgeen datter in was; naedat se daeghs tevooren twee vrije luijden uijt deese riviere hadden gehaelt die van haar natie waeren; ende waer dat se quaemen wel onthaelt waeren.' (ZA_2035_022 166806 brief Johan Treffry)

¹⁶⁷ NA_4.VEL_1667: Kaart van Ottens 1718. Marowijne zuidelijk *Mercioux*. Voorbij de Cussowini kreek op de oostelijke oever *Acoquas* met de vermelding dat het 'zeer talrijk van volk is'. Schuin tegenover woonden de *Pirios* op de westelijke oever en iets zuidelijker zijn op de oostelijke oever huizen van Yao getekend. Iets verder zuidelijk op de westelijke oever zijn *Aramisas* vermeld. Helemaal onder aan de kaart de *Maroux* met de vermelding dat dit volk heel barbaars en wraakgierig is.

¹⁶⁸ Hierboven werd melding gemaakt van de Paragoto. Deze Indianen worden ook deze periode gesitueerd in het gebied bij Wiawia waar zij al vanaf 1600 genoemd werden. Scott schreef dat er verder in het binnenland ook Paragoto leefden. Deze Paragoto worden slechts als vijanden en niet als handelspartners genoemd. Zie ook Paragoto bij Bos. (Bos 1998: 302)

melding van de oorlogsplannen had gemaakt want hij dacht dat de operatie niet door zou gaan omdat de Indianen van de Corantijn niet mee wilden werken. Heinsius probeerde Indiaanse bondgenoten bij de Corantijn te vinden na zijn aankomst eind 1678. In 1679 arriveerde een kano met krijgers van het opperhoofd *Annasabo* in Paramaribo. In 1680 werden militaire expedities naar de Corantijn gezonden om de relatie met deze Indiaanse bondgenoten te bestendigen. Er is weinig bekend over de identiteit van deze Indianen; meestal worden ze Caraïben genoemd.¹⁶⁹

De informatie over de Indiaanse bewoners westelijk van de Essequibo in deze periode is zeer beperkt. De vestiging bij de Pomeroon werd in 1670 ontruimd, omdat er problemen met Indianen waren, maar de identiteit van deze Indianen werd niet vermeld. De Engelsen stelden dat de Fransen het Engelse garnizoen van het *fort Nova Zelandia* na de overgave hadden overgeleverd aan de Arawak, die hen hadden uitgemoord.¹⁷⁰ Van Berkel vermeldt geen informatie over de Indiaanse bewoners die hij bij Essequibo gezien moet hebben. De bevolking van de rivier in deze periode is niet beschreven, maar vermoedelijk waren er zowel Arawak als Caraïbische nederzettingen. Hendrik Rol maakte in 1673 vanuit Kykoveral melding van het sluiten van vrede tussen Arawak en Caraïben bij de Barima.¹⁷¹ Scott schreef dat er tussen de Corantijn en de Waini 8.000 families van Arawak woonden, westelijk van de Waini leefden 20.000 families van Caraïben en bij de Moruka en Waini waren 400 families van Warao.¹⁷²

Van Berkel schreef dat er Warao woonden in de kustmoerassen aan de monding van de Berbice. De Warao zijn eerder ter sprake gekomen.¹⁷³ Het centrum van het woongebied van de Warao ligt tegenwoordig bij de monding van de Orinoco. Het is opmerkelijk dat de Warao omstreeks 1680 vrij ver oostwaarts woonden. Waarschijnlijk ook in Suriname, gezien het eerder geciteerde bericht van Crynssen uit 1668.¹⁷⁴ De Warao hadden zich gespecialiseerd in het leven in het brakke moerasachtige gebied langs de kust. Ze woonden in paalwoningen en hun dorpen waren slechts toegankelijk via loopplanken. Van Berkel schreef dat ze nooit oorlog met de Arawak voerden, maar wel door de Caraïben gedood werden. Warao begrepen de Arawak wel, maar de Arawak de Warao niet helemaal. De Warao deden volgens hem niet aan landbouw, zij visten vooral. Als het seizoen aangebroken was, vingen zij met manden in afgedamde kreken

¹⁶⁹ Zie ZA_2035_408 Chuyer. Er zijn geen vermeldingen van vestigingen bij de Maratakka die vóór 1620 een bestemming voor de Nederlandse vaart was.

¹⁷⁰ William Byams Journal.

¹⁷¹ USC 1898: 140, Resoluties Kamer van Zeeland 1673 07 20: missive Rol in Essequibo d.d. 1673 03 16.

¹⁷² Harlow 1925: 136-138.

¹⁷³ Zie hoofdstuk 1: 45 noot 86, Heinen; hoofdstuk 3: 109 noot 32-34, Warao bij Gelein van Stapels.

¹⁷⁴ Dragtenstein maakt melding van een Tibitibekreek in het gebied van de Coppename. (Dragtenstein 1993: 193) Hoff werkte tussen 1955 en 1958 onder meer bij de Tibitibe kreek. (Hoff 1968: 26) Tibitibe is verwant met Tivetive dat soms gebruikt werd als naam voor Warao en een mogelijke aanwijzing voor het toenmalige leefgebied van de Warao in Suriname.

grote hoeveelheden *Yarau*, een voorn-achtige vis. De blanken kochten deze vis en pekelden haar min of meer als een haring. De vis werd gekocht met bijlen, messen en dergelijke, waarmee de Warao hun behoeften van andere Indianen kochten.¹⁷⁵ De Warao bij de Pomeroon waren ook gespecialiseerd in het bouwen van kano's zodat handel in dit product waarschijnlijk is, alhoewel er geen vermeldingen zijn gevonden.

De Akawaio werden door Van Berkel beknopt beschreven. De Akawaio woonden meer in het binnenland en kwamen zelden naar het fort Nassau aan de Berbice. Ze handelden vooral bij een plaats die *Markaay* genoemd werd waar de hooglanden begonnen. Van Berkel schreef dat ze meer jaloers op hun vrouwen waren dan andere Indianen.¹⁷⁶ De Akawaio werden ook in relatie met Essequibo genoemd. Byam vermeldde dat Scott na de verovering van Essequibo vrede met de *Arrowaien* gemaakt had.¹⁷⁷ Beeckman schreef in 1680 vanuit fort Kykoveral dat de handel in orleaan stagneerde door een oorlog van de bewoners bij de Cuyuni, Mazaruni en Essequibo met de Akawaio die verder naar het binnenland woonden.¹⁷⁸

Handel 1650-1680

Diensten van Indianen aan Europeanen waren vanaf de eerste contacten een onderdeel van de economische relatie. Cabeliau maakte in 1598 gebruik van Yao als gidsen, Ballestiel werkte omstreeks 1613 als tolk voor de Nederlanders in Paramaribo. Indianen bouwden huizen voor de kolonisten aan de Oiapoque, Cayenne en de Corantijn; met name het vlechten van daken was een Indiaanse specialiteit. Indianen brachten dagelijks vers voedsel naar de Europese nederzettingen. Van Berkel vermeldde het overbrengen van brieven. Een andere dienst die regelmatig door Indianen geleverd werd, was het transporteren van Europeanen in kano's. Uit de bronnen kan opgemaakt worden dat het roeien van de kano's in deze periode vooral door Indianen werd gedaan.

Door de onderlinge oorlogen van Europeanen werden de Indianen belangrijker als militaire bondgenoot. Indianen hadden in de voorafgaande periode herhaaldelijk de hulp van Europeanen in geroepen bij conflicten met andere Indianen. Zowel Engelsen als Walen hadden samen met de Yao van de Oiapoque deelgenomen aan oorlogsexpedities. Na 1650 ontstond er

¹⁷⁵ Van Berkel 1695: 66-67.

¹⁷⁶ Van Berkel 1695: 19.

¹⁷⁷ 'In November here arrived from his Excellence his Sargent Mayor John Scott after his victory [...] made him Master of all the great provinces now Zealand and Desseceeb settled a peace with the Arrowayes left both Colonies in a flourishing Condition and well garrisoned for the King of England now Zealand under the Conduct of one Capitaine Boxlion and Desseceeb under the Command of one Capt. Renn both old soldiers and sober Gentleman.' (William Byams Journal)

¹⁷⁸ USC 1898 II: 149-150.

ook bij Engelsen, Fransen en Nederlanders vraag naar Indiaanse bondgenoten bij hun onderlinge conflicten. Vóór 1650 waren de voornaamste militaire bondgenootschappen met Engelsen, Fransen en Nederlanders gericht op de Spaanse vestigingen in westelijk- en de Portugese vestigingen in oostelijk Guiana. De onderlinge oorlogen die na 1650 uitgevochten werden hadden zoals eerder gezegd gevolgen voor de relaties tussen Europeanen en Indianen. De Lokono in Berbice verdedigden de Nederlanders tegen de Engelsen in 1665. Fransen leverden het Engelse garnizoen aan de Pomeroon over aan de daar woonachtige Arawak. Galibi uit Cayenne verzochten in 1669 in Paramaribo om steun tegen de Fransen. De belangrijkste militaire waarde van de Indianen in deze periode was echter gelegen in de controle van het achterland dat de Europeanen niet goed kenden. De Nederlanders in Suriname probeerden vanaf 1678 bondgenootschappen te sluiten met Indianen om zich te verdedigen tegen vijandige Indianen.¹⁷⁹

Een belangrijk bijproduct van de Europese conflicten op de Wilde Kust was de handel in ontvluchte slaven. De handel in slaven werd met de introductie van de suikerrietplantage een steeds belangrijker economische activiteit in deze periode. Vanaf 1650 werd een groeiend aantal Afrikanen als slaven verkocht in Amerika. Slaven werden een belangrijke handelswaarde in het economisch verkeer. De WIC sloot zoals eerder vermeld contracten met kolonisten op de Wilde Kust om Afrikaanse slaven te leveren. Deze slaven werden een oorlogsbuit in de onderlinge strijd van Engelsen, Fransen en Nederlanders.¹⁸⁰ Bronnen vermelden dat het Engelse garnizoen van Essequeibo dat zich in 1666 overgaf aan Bergenaer een grote hoeveelheid slaven had.¹⁸¹ *Vandergoose* bood in 1667 de Engelsen in Cayenne aan om voortvluchtige slaven te vangen. Het opvangen van gevluchte slaven werd in deze periode een economische bezigheid voor Indianen langs de kust van Cayenne tot de Pomeroon.

Handel in Indiaanse slaven was een andere bron van inkomsten. In historische studies wordt vaak gesteld dat de Indiaanse slaven onbelangrijk waren, omdat het slechts een klein aantal betrof in vergelijking met de bevolking van de Afrikaanse slaven. In Suriname waren er omstreeks 1675 ongeveer 500 Indiaanse slaven tegen 2.500 Afrikaanse slaven. De Indiaanse slavernij was echter een blijvend verschijnsel, ook in de achttiende eeuw waren er Indiaanse slaven. Dit wijst op het belang van de specifieke functies die Indiaanse slaven, vaak vrouwen, in dit plantagemodel vervulden. In het vorige hoofdstuk is melding gemaakt van de ontwikkeling

¹⁷⁹ Frank Dragtstein publiceerde over Indiaanse opperhoofden in Suriname en schreef dat het opperhoofd Irekaye een belangrijke bondgenoot was. Als beloning voor zijn diensten mocht hij in 1688 een bezoek aan Nederland brengen. (Dragtstein 1993; 2002: 55; zie ook Oostindie 1986: 10)

¹⁸⁰ Zie bijvoorbeeld de verkoop van buitgemaakte slaven op Curaçao van het schip *America* in 1673. Opvallend is ook de aanwezigheid van Indiaanse slaven, waaronder echtparen en kinderen. (ZA_2035_242)

¹⁸¹ William Byams Journal: Fol. 27-37. Byam schreef dat er 1200 slaven overgedragen werden.

van een plantagemodel op het eiland Barbados waarbij ook gebruikgemaakt werd van Indiaanse slaven. De Engelse kolonie in Suriname adopteerde dit model en vanaf 1650 was de aanwezigheid van Indiaanse slaven in Suriname een algemeen geaccepteerd onderdeel van de samenleving geworden.¹⁸²

De conflicten over het wegvoeren van Caraïben door Engelsen bij hun vertrek van Suriname in 1675 zijn een voorbeeld van de complexiteit van de relaties tussen Europeanen en Indianen. De grens tussen een vrijwillig dienstverband en een meester-slaaf relatie was niet altijd makkelijk te bepalen.¹⁸³ De complexiteit van Nederlands-Indiaanse relaties kan worden geïllustreerd door het proces tegen de Schotse koopman Pieter Roijs. Heinsius liet deze planter veroordelen, omdat hij probeerde de Arawak Indiaan 'Fatsoentje' uit zijn huishouding weg te nemen. Fatsoentje was getrouwd was met een Indiaanse slavine van Heinsius. Roijs argumenteerde dat hij eigenaar van de Indiaan was, maar Heinsius kreeg gelijk in zijn claim dat de bewuste Indiaan geen slaaf van Roijs was en vrij was om te wonen bij zijn echtgenote (die slavine van Heinsius was).¹⁸⁴

De bronnen over de regelgeving in de Nederlandse vestigingen met betrekking tot slavernij van Indianen zijn beperkt. De WIC had in 1636 bepaald dat Indianen niet tot slaaf gemaakt mochten worden.¹⁸⁵ In de overeenkomsten met patronen in de periode 1650-1680 zijn geen clausules met betrekking tot Indiaanse slavernij opgenomen. Een aantal plakkaaten uit Suriname documenteert de aanwezigheid van Indiaanse slaven. In 1672 waren er veel problemen met de handel van Indiaanse slaven langs de kust van Suriname en werd het eigendom gereguleerd.¹⁸⁶ In 1679 bepaalde Heinsius dat Indianen die gevangen werden buiten de kolonie als slaaf verkocht moesten worden.¹⁸⁷

¹⁸² De handel van Indiaanse slaven naar Essequibo en Suriname in de achttiende eeuw werd beschreven door Farage. (Farage 1991)

¹⁸³ 'Waerop de heeren commissarisen weeder jegens mijn protesteerden, omdat ick de vrije indiaenen haer affvorderde ; alsoo sij oordeelden, onder haere families te sijn, omdat sij altemet voor haer wat gevist off gejaeght hebben. Edoch s' lants snaeuw met de engelsche scheepen uijtseijlende om haer bujten te lootsen, hebben de heeren commissarisen de ses voorgaende indiaenen weeder aen snaeuw overgelevert, maer in d' andere scheepen sijn sij gebleven ende also wechgevoert gelijk dese ses indiaenen voor mijn hebben verclaert, ende oock eenige met naeme genoemt hebben. Het can ons weijnich schaeden off voordeel sijn, indien sij hondert indiaenen met haer hadden gevoert, maer d' indiaenen een volck sonder reeden sijnde, oordelen aenstonts dat haere vrunden ofte kinderen voor slaven verkocht sijn, gelijk d' indiaenen oock seggen, dat d' engelschen onder haer sulcx uijtgestroijt hebben, alsdat wij d' indiaenen aen haer voor slaven souden vercocht hebben.' (ZA_2035_271 Brief Versterre 1675 12 16)

¹⁸⁴ Pieter Roijs werd veroordeeld wegens een poging tot ontvoering van de jonge Arawak Indiaan 'Fatsoentje'. (Doe 1992: 18-19; ZA_2035_394 1680 02 12)

¹⁸⁵ Goslinga 1985: 561.

¹⁸⁶ De Smidt 1973: 70-71, plakkaat d.d. 1672 04 08 Versterre.

¹⁸⁷ De Smidt 1973: 101.

Abraham Beeckman, die in 1678 directeur van Essequibo werd, verbood in 1680 in de kolonie te handelen in Indiaanse slaven zonder zijn toestemming.¹⁸⁸ Het vredesverdrag dat gouverneur Van Aerssen van Sommelsdijck in 1686 met de opstandige Caraïben, Arawak en Warao in Suriname sloot, garandeerde deze in de kolonie woonachtige Indianen vrijdom van slavernij. Het verdrag werd door Hartsinck in de achttiende eeuw gepubliceerd, maar het originele document is niet overgeleverd.¹⁸⁹ Netscher publiceerde een plakkaat dat Beeckman in 1686 in Essequibo uitvaardigde, waarbij de handel in Indiaanse slaven gereguleerd werd. Dit plakkaat was vooral gericht op het beschermen van de lokale Indiaanse bevolking tegen derden die probeerden hen als slaaf te verhandelen. Blijkbaar werd deze praktijk nog steeds beoefend door passerende schippers die de Indianen daarna op de eilanden verkochten.¹⁹⁰ In Suriname bleef de handel van Indiaanse slaven uit het binnenland tot 1793 legaal.¹⁹¹

Retouren

Vanaf 1650 werd rietsuiker een retourproduct vanuit de Nederlandse nederzettingen op de kust van Guiana. Indianen hadden het suikerriet al in de zestiende eeuw ontdekt en de eerste ontdekkingsreizigers op de kust van Guiana beschreven hoe goed dit gewas groeide. Indianen verkochten stukken suikerriet aan Europeanen, maar produceerden geen suiker. Met de introductie van het plantagemodel ontstonden bedrijven waar de arbeid voornamelijk geleverd werd door Afrikaanse slaven. Suriname ontwikkelde zich deze periode tot de belangrijkste producent van rietsuiker op de kust van Guiana. In het veilingboek van de Kamer van Zeeland van de WIC over de jaren 1676-1686 is te zien dat tussen 1677 en 1680 aanzienlijke hoeveelheden Surinaamse suiker geveild werden.¹⁹²

Deze suiker vertegenwoordigde een belangrijk aandeel in de waarde van de retouren uit Guiana. Het is daarom niet vreemd dat er zoveel aandacht aan de suikercultuur wordt besteed, maar vaak wordt vergeten dat veel van de plantages in Suriname die suiker produceerden in de periode 1650-1680 ook andere gewassen verbouwden, zoals katoen, indigo maar ook cassave. De situatie in de periode 1650-1680 is niet te vergelijken met die van de achttiende eeuw, toen een aanzienlijke schaalvergroting van de plantages had plaatsgevonden. Naast de intercontinentale export was ook de regionale export een belangrijke activiteit in het Suriname van vóór 1680.

¹⁸⁸ NA_1.05.01.02_1025_76.

¹⁸⁹ Zie ook Oudschans. (Oudschans 1938: 83-87)

¹⁹⁰ Netscher 1888: 91-92, 367-368, 372-373; Plakkaat Beeckman 1686 08 23.

¹⁹¹ Boven 2006: 57.

¹⁹² NA_1.05.01.02_1231. Het topjaar was 1679 toen ongeveer 45.000 pond werd geveild.

Buiten Suriname was de productie van rietsuiker omstreeks 1680 nog beperkt. Van Berkel schreef dat er omstreeks 1671 vijf plantages in Berbice waren en dat suiker naast orleaan het belangrijkste exportproduct was. In Essequibo waren er in deze periode drie suikerrietplantages. De productie van suiker in Nova Zelandia bleef beperkt. Na 1670 zijn er geen vermeldingen meer van suikerexport. In Cayenne waren in 1680 ongeveer twintig kleinere suikermolens, maar het belangrijkste product was orleaan.¹⁹³

In Cayenne, Berbice en Essequibo bleef de export van orleaan ook in deze periode een belangrijke activiteit. Bij de overeenkomsten met de kolonisten voor Nova Zelandia in 1657 liet de WIC haar alleenrecht op de teelt en handel van orleaan vastleggen.¹⁹⁴ De Kamer van Zeeland van de WIC organiseerde in de periode 1650-1680 met grote regelmaat veilingen van orleaan. De vermeldingen over de vaart documenteren dat de geveilde orleaan van Essequibo kwam. Uit de vermeldingen blijkt dat de vaart gericht was en er een vast schip op Essequibo voer. De orleaan werd verscheept in vaten.¹⁹⁵

Een gedeelte van de veilingen wordt gedocumenteerd door het vendubook dat de periode 1675-1686 bestrijkt.¹⁹⁶ Ook in de resoluties zijn regelmatig vermeldingen over de verkoop van orleaan. De gegevens zijn onvolledig want tussen 1667 en 1675 zijn er geen vermeldingen. Het is waarschijnlijk dat er in de periode tussen 1650 en 1675 meer veilingen hebben plaatsgevonden dan in de bronnen gevonden zijn. De beschikbare bronnen suggereren dat er elke één à twee jaar een veiling plaatsvond en dat de prijs van orleaan in deze periode nogal wat schommelingen vertoonde.¹⁹⁷

In 1661 werd de orleaan voor tien à twaalf stuivers het pond verkocht.¹⁹⁸ Blijkbaar was het moeilijk om de orleaan in Zeeland te verkopen want in 1667 bemiddelde Boudaen Courten bij

¹⁹³ De situatie van Cayenne in 1680 was dat er jaarlijks 8.000 pond roucou (orleaan) geëxporteerd werd die geproduceerd werden door 40-50 *roucouyers*. In 1685 waren er 18 suikermolens, 127 bewoners en 60 *roucoueries*, plantages waar orleaan verbouwd werd. (Polderman 2004: 268)

¹⁹⁴ In 1656 en 1657 werd het monopolie op de teelt en handel van orleaan in het reglement voor kolonisten aan de WIC voorbehouden. (USC 1898: 116, 121) In 1670 werd dit monopolie bij de overdracht aan de WIC bevestigd. (Netscher 1888: 79)

¹⁹⁵ Uit de vermeldingen over de vaart in de Resolutieboeken van de Kamer van Zeeland van de WIC blijkt dat er ook schepen verloren gingen. Het schip *Tholen* verongelukte in 1676 op de terugreis met een lading orleaan. Het schip *Isequebe* werd in 1678 door Duinkerkers genomen. De schepen waren van het type 'Hoecker' en 'Pinck' en behoorden dus niet tot de grote vrachtschepen. (NA_1.05.01.02_647) Grol vermeldde dat er rond 1656 jaarlijks 100 vaten uit Essequibo geëxporteerd werden. (Grol: 84) Zie ook Van Berkel 1695: 90.

¹⁹⁶ NA_1.05.01.02_1231 Verkoopboek Kamer van Zeeland 1675 08 08 - 1686 11 28.

¹⁹⁷ Zie Bijlage D 9 voor de verkoop van orleaan door de Kamer van Zeeland tussen 1658 en 1682.

¹⁹⁸ 1661 10 06: Prijs orleaan 12 st t pond voor wie ze wil kopen; 1662 05 25: Rapport ivm notitie 27 april dat orleaan voor 10 st t pond verkocht is aan Hendricx. (NA_1.05.01.01_27)

de verkoop van orleaan in Amsterdam.¹⁹⁹ Tussen 1667 en 1675 was de prijs van orleaan blijkbaar gestegen. In de periode 1675-1680 blijkt uit het vendubook dat soms grote hoeveelheden orleaan werden verkocht. De prijs van orleaan bedroeg omstreeks 1675 tussen 27 en 30 stuivers het pond, maar onmiddellijk bij het begin van het vendubook trad er al een crisis op omdat de prijs van orleaan viel. De eerste grote partij was in augustus 1675 geveild, maar werd van de markt gehaald omdat de opbrengst te laag was. Blijkbaar werd een gedeelte van de orleaan via bemiddeling van Boudaen Courten via de Kamer van Amsterdam van de WIC verkocht.²⁰⁰ De bewindhebbers verkochten later in het jaar 1675 een gedeelte van de orleaan met een partij *Amazoonse ambergris*. De prijs van orleaan daalde in de periode 1675 en 1680. In 1680 lag de prijs van orleaan tussen de 13 $\frac{3}{4}$ en 16 $\frac{5}{8}$ stuivers per pond.²⁰¹

Van Berkel beschreef de aankoop van orleaan in Berbice in 1671. De orleaan werd door Indianen geleverd in bollen die in bladeren gewikkeld waren. Van Berkel beschreef een transactie van Indianen die naar fort Nassau kwamen om orleaan te verkopen en merkte op dat de Indianen niet goed konden tellen.²⁰² Van Berkel vermeldde dat Indianen kwamen om de orleaan verhandelen, maar er zijn geen vermeldingen van Nederlandse plantages met orleaan. De export van orleaan is daarom vermoedelijk afkomstig uit handel met Indianen die de orleaan bereidden. De orleaan die via Berbice werd aangevoerd werd apart verkocht. Van Berkel schreef dat er jaarlijks 100 vaten orleaan uit Berbice geëxporteerd werden.²⁰³

De export van orleaan uit Essequibo lag eveneens rond de 100 vaten per jaar. Ook hier was de orleaan afkomstig van Indianen. In 1676 besloot de Zeeuwse Kamer van de WIC om de Heren Tien voor te stellen dat alle particuliere plantages in Essequibo verboden moesten worden omdat zij schadelijk voor de handel in orleaan waren.²⁰⁴ In 1679 schreef Beeckman dat een uitlegger bij de Pomeroon een vat orleaan verzameld had, maar dat de voornaamste oogsttijd in november en december was.²⁰⁵ Beeckman schreef in 1680 vanuit fort Kykoveral dat de handel in orleaan in Essequibo stagneerde door een oorlog van de bewoners bij de Cuyuni, Mazaruni en Essequibo met de Akawaio die verder naar het binnenland woonden. Hierdoor was een aantal van de handelaars in orleaan naar de Barima gegaan. Blijkbaar betrokken de Nederlanders in

¹⁹⁹ 1667 04 21: Boudaen Courten schreef om orleaan in Amsterdam 'à prix courant' (tegen de gebruikelijke waarde) te verkopen; 1667 05 19: verkoop van orleaan in Amsterdam. (NA_1.05.01.01_28)

²⁰⁰ NA_1.05.01.02_647 1675 05 19.

²⁰¹ Ambergris was een stof die door walvissen werd afgestoten en werd gebruikt voor de bereiding van parfum. NA_1.05.01.02_1231

²⁰² Van Berkel 1695: 19-20.

²⁰³ Van Berkel 1695: 90.

²⁰⁴ NA_1.05.01.02_647: 1676 05 13.

²⁰⁵ USC 1898 II: 144.

Essequibo hun orleaan vooral van tussenpersonen.²⁰⁶ Essequibo en Berbice exporteerden in deze periode dus een stroom van 200 vaten orleaan per jaar. De lading van het schip *Tholen* dat in 1674 met 145 vaten orleaan en 64 vaten suiker op de terugreis vanuit Essequibo kwam, werd voor 4.000 Vlaams (*f* 24.000) verzekerd, een aanzienlijk bedrag.²⁰⁷

Letterhout was nog steeds een exportproduct. De houtwinning was in eerste instantie een activiteit die door Indianen werd uitgevoerd. Met de toenemende aanwezigheid van Afrikaanse slaven veranderde dit op sommige plaatsen. In 1672 verbood commandeur Versterre de kap van letterhout gedurende een periode omdat veel planters geen plantages aanlegden, maar alleen letterhout lieten kappen, waardoor de prijs daalde.²⁰⁸ Heinsius schreef in 1679 dat de winning van letterhout in Suriname aan banden moest worden gelegd, omdat er te veel gekapt werd door de planters.²⁰⁹ Toch werd er nog steeds ook hout van Indianen gekocht. Naast slaven en kano's werd ook letterhout genoemd in een plakkaat uit 1684 dat handel met Indianen zonder toestemming van de gouverneur verbood.²¹⁰ Kano's werden dus ook verhandeld. In een eerder plakkaat uit 1682 had gouverneur Verboom deze handel al verboden.²¹¹

Hangmatten bleven een belangrijk handelsgoed. Biet vermeldde bijvoorbeeld dat de belangrijkste oorlogsbuit van de Franse aanvallen op de dorpen van de Galibi in 1653 bestond uit 48 hangmatten. Berkel schreef dat hij de hangmat die Hendrik Rol hem uit Essequibo meegaf als geschenk voor de commandeur van Berbice, had omgeruild voor een minder kostbaar exemplaar. De Europeanen waren deze periode blijkbaar nog steeds afhankelijk van de productie van hangmatten door Indianen.²¹² De olie van de Copaiba palm werd *maræen* genoemd en was een exportproduct uit Essequibo. Van Berkel schreef dat de *maræen* afkomstig was uit handel met de Orinoco-delta, maar verstrekke geen informatie over de handelspartners.²¹³ In 1675 werd een

²⁰⁶ USC 1898 II: 149-150.

²⁰⁷ Netscher 1888: 82. NA_1.05.01.02_647: 1675: 05 16, 29; 06 13; 07 07. Bij een gewicht van 150 pond per vat is dit ongeveer 30 ton. Bij een prijs van 15 stuivers per pond en 20 stuivers de gulden vertegenwoordigde dit een jaarlijkse waarde van *f* 22.500.

²⁰⁸ Plakkaat met verbod op de kap van letterhout d.d.1672 04 08. (Smidt 1973: 68-69)

²⁰⁹ 'Aengaende het Letterhout soude versoucken dat hare Ed: Mo: t'selve als een Regael aen haerselven gelieven te houden, gelijk in Brasil het Brasilien hout was, want het letterhout maer met discretie dient gecapt ende overgesonden, ofte anders ist d'oncosten niet werdich.' (ZA_2035_322/323 1679 04 10 brief Heinsius)

²¹⁰ De Smidt 1973: 122 1684 11 09.

²¹¹ De Smidt 1973: 116-117 1682 12 11.

²¹² Biet 1664: 168. Berkel 1695: 62.

²¹³ NA_1.05.01.02_1231 1675 08 08. Er werden drie vaten *maræen* geveild die tussen de 17.5 en 19 stuivers per pond oprachten. Copaiba olie werd sinds de zestiende eeuw in Europa als medicijn gebruikt, tegenwoordig is het een belangrijke bron van bio-diesel.

partij *Amasoonse ambergris* geveild, een aanwijzing voor het voortduren van de handel in oostelijk Guiana.²¹⁴

Voedsel

Net zoals in de voorafgaande periodes bleef de handel in voedsel tussen Nederlanders en Indianen een belangrijke economische activiteit. Uit de boekhouding van Nicolas de Combe, die als commies voor Staten van Zeeland werkzaam was, blijkt dat Nederlandse soldaten in Suriname grote hoeveelheden inheems voedsel gebruikten.²¹⁵ Een belangrijk gedeelte van dit voedsel werd door Indianen geleverd. Uit de boekhouding blijkt dat cargasoenen met bijlen, messen en kralen naar Suriname werden gezonden om met Indianen te handelen. In 1668 kochten de Nederlandse autoriteiten in Suriname voedsel bij de Marowijne, zoals blijkt uit een brief van Treffry.²¹⁶ De boekhouding van commies Combe in Suriname tussen 1670 en 1671 vermeldt dat er geregeld cargasoenen werden uitgegeven om voedsel te kopen. De Amazone, Marowijne, Saramacca en Corantijn werden genoemd als bestemmingen.²¹⁷

Byam schreef dat vóór 1667 geregeld Engelse schepen vanuit de kolonie in Suriname oostwaarts zeilden om zeekoe te kopen.²¹⁸ Een belangrijk deel van het Indiaanse cargasoen werd gebruikt om zeekoe te kopen. Vanaf 1669 werden ook Nederlandse schepen vanuit Suriname geëquipeerd om zeekoeien te kopen op de kust oostelijk van de Marowijne. In 1669 vermeldde Lichtenberg een expeditie.²¹⁹ In 1670 vertrok kapitein Claes Reijnierssen met een cargasoen

²¹⁴ Verkoop 75 last gomme, tevens Ambergris Amijsoonen. (NA_1.05.01.02_647: 1675 08 26)

²¹⁵ 23.453 pond Cassave, 4.830 pond Zeekoe en 33.157 pond Yam (Jamus) en 140 pond soute Quereman in de maand van octobris. Een vergelijking met de Europese vivres laat het belang zien. In dezelfde periode werden 10.678 pond vlees, 21 vaten gort, 304 pond stokvis, 2.122 pond spek en 28 stopen olie geconsumeerd. (ZA_2035_230) Zie Bijlage D 11 tabel Combe ZA_2035 totalen.

²¹⁶ 'Want d' heer commandeur niet alleen vigilant is om tegen alle gevallen van buyten te versien, maar stelt oock sijne voorsichtigheijt ende goede menage te werck om broot ende andere vivres van dees en geene plaats in te ruijlen ende te verkrijgen, om den last van 't onderhout vant fort te verlichten.' (ZA_2035_022 1668 06 brief Johan Treffry)

²¹⁷ Zie Bijlage D 12 tabel ZA_2035_230 administratie commies Combe in Suriname uitgesplitst naar cargasoenen voor regionale bestemmingen.

²¹⁸ William Byams Journal.

²¹⁹ 'De groote Snauw laet ick klaer maecken om een reijs na d' Amazones te doen om seekoeijen voort' guarnisoen en andere coopmanschappen die der zijn te handelen. Sal, doordien hier geen of weijnich carkesoen van Ued: Mog: is volgens de nevengaende lijst, eenich carkesoen 'tgeen ik voor mij hebbe mede gebracht daertoe mede geven, weshalben het seer nootsaeckelick is, dat het fort daervan wel voorsien sij, want daer seekoeijen en alderhande verversingen voor geruijlt konnen worden, ende soodoende Ued: Mog: van de onkosten van vleysch herwaerts te senden souden ontlast worden.' (ZA_2035_124 1669 03 18 brief Julius Lichtenbergh)

vanuit Suriname om bij de *Amazones* zeekoe te handelen.²²⁰ De zeekoe werd gekocht van Indianen, waarschijnlijk de Arikare en de Palikur.

Ook Europeanen verbouwden inheems voedsel, maar hun bijdrage was beperkt. De Engelsen in Suriname hadden 40 kostplantages waar voedsel verbouwd werd, maar onder het Nederlands bewind waren die vervallen.²²¹ Vanuit Zeeland werd aangedrongen op ontwikkeling van kostgronden.²²² Lichtenberg schreef in 1670 een brief over de situatie die blijkbaar niet rooskleurig was; blijkbaar waren de Nederlanders nog steeds in belangrijke mate van Indianen afhankelijk voor hun voedsel. Uit zijn brief kan opgemaakt worden dat op de kostplantages ook Afrikaanse slaven werkzaam waren.²²³

In de boekhouding van commies Combe wordt in 1671 melding gemaakt van de levering van zestien cassavepannen aan Europeanen.²²⁴ Een ander product dat voor het eerst genoemd wordt is de cassaverasp, een belangrijk werktuig voor de bereiding van cassavemeel.²²⁵ Blijkbaar vervaardigen Europeanen dit gereedschap omstreeks 1670. Het is mogelijk dat het ter plaatse

²²⁰ 'levert aen capt Claes Reijniersen om nae amazones te gaen om zeekoe te handelen.' (ZA_2035_230 1670 03 25) Zie Bijlage D 12.

²²¹ 'Ben geïnformeert dat ten tijde van de Engelsen wel dertigh a veertigh kostplantagien die wegh uijt geweest sijn, waarvan jegenswoordigh niet een is overgebleven, hoewel ijdereen affirmeert dat van hier wel seven mijlen te landwaert in het beste lant is van gantsch Suriname, soodat Uwe Ed: Mo: klaerlijk kunnen sien dat t' gene versuijmt is daer aldermeest op diende aght gegeven te worden, namentlijk de verseeckeringe van Paramaribo ende levensmiddelen, daer soo t blijkt niet eens om is gedacht geweest.' (ZA_2035_312 1678 12 28 Brief Heinsius)

²²² ZA_2035_058, 058a en 058b 1668 08 03 brief Abraham Crynssen.

²²³ 'Daer is rechtevoort gebreck van victualie in 't landt en principael van speck en vleysch, soodat [ick], indien in korten geen schip in de rivier comt, aengaende het guarnisoen en de vaertuygen seer sal verlegen sijn, daer is rechtevoort een vaertuygh uyt om broot te ruylen, 't welck binnen 2 a 3 weeken sal hier sijn. Doch vleysch kan ick hier niet in korten fourneeren, sullende wel 3 a 4 maenden doorloopen, vooraleer de snauw, die nu klaer-gemaect wordt om na d' Amasones te gaen om seekoeyen, wederom kan hier sijn, sijnde oock schandelick door twee Franse fielten die op Paramhil geset hadde, ende [die ick] vanwege mijne continueele indispositie niet op de hacken hebben kunnen sitten, door haer luyicheijt ende onachtsamheijt, ende oock veel door de groote droochte die der geweest is, van den staet die gemaect hadde om veel boontjes te hebben gefrusteert. 't Welck mij heeft doen resolveeren om de negers aen eenen Balthasar van der Meulen te verhuuren, die voor 12 negers in huur, 15000 pond broot, voor het guarnisoen jaerlixs sal fourneeren, soo dat UEdMo. in die kosten sullen moeten vallen om het guarnisoen het gantsche jaer door met gort en olye en asijn te versien, alsmede met stercken dranck voor d' officieren en soldaten, ende t'elckens tegen de maent van december, als wanneer het seekoeyevleysch eenichsints begint te bederven, sijnde gevangen in de maent van april, mey en juny, voor 5 a 6 maenden speck voor hetselve herwarts te senden, en goet carkesoen om de seekoeyen van d' indianen, alsmede visch die hier ontrent in den droogen tijt veel valt te ruylen, ick wil hoopen dat UEdMo. onderentuschen sullen eenige vivres en voornamentlick speck en vleysch, herwarts met Jan Andriessen, die wij alle dagen hier verwachten, gesonden hebben, want wij hetselve hoochnoodich sullen van doen hebben.' (ZA_2035_204, 205, 206 1670 02 08 brief Lichtenbergh)

²²⁴ Cassavepannen waren grote pannen om de cassavemeel te maken. Zie Bijlage D 11 tabel ZA_2035_230.

²²⁵ De cassaveraspen werden per pond verkocht, het waren er 13. (ZA_2035_230)

door smeden vervaardigd werd. Het is waarschijnlijk dat op deze Europese plantages ook Indianen betrokken waren bij de productie van cassavemeel.²²⁶

Wanneer er conflicten tussen Europeanen en Indianen optraden was gebrek aan voedsel een vaak gehoorde klacht. Biet beschreef hoe de Fransen honger leden in Cayenne na hun conflict met de Galibi in 1653. De Engelsen die de Pomeroon in 1665 bezetten gaven zich over, omdat zij geen voedsel van Indianen konden krijgen. De Nederlanders in Suriname probeerden na de opstand van de Indianen in 1678 zelfs in Barbados voedsel te krijgen.²²⁷

Uitgaande goederen

De uitgaande goederen in de periode 1650-1680 waren in veel opzichten dezelfde als in de voorafgaande periode. Bijlen, messen, kralen, spiegels, visgerei, naalden, trompen, cassavebeitels en kano dissels. Nieuwe producten waren cassavepannen en cassaveraspen die per pond verhandeld werden. Een ander nieuw product was de *vierslag*, een primitief soort aansteker.²²⁸ De referenties van cargasoenen in de periode 1650-1680 werden vooral gevonden in de Surinaamse correspondentie in het Zeeuws Archief uit de periode 1667-1680. De Surinaamse uitgiftes van commies Combe voor de Marowijne, Saramacca en Corantijn zijn eerder besproken in het kader van de handel in voedsel.²²⁹ Deze cargasoenen bestonden voornamelijk uit bijlen, kapmessen, messen en kralen.

De samenstelling van het assortiment was belangrijk. In 1669 schreef Lichtenberg een aantal opmerkingen over de cargasoenen die hem toegezonden werden vanuit Nederland. Een gedeelte van het cargasoen bestond uit goederen die niet verhandeld konden worden.²³⁰ De cargasoenen waren belangrijk voor de voedselvoorziening van het garnizoen en daarom was de samenstelling belangrijk.²³¹ De cargasoenen die Bergenaer in 1668 en 1669 voor Essequibo bestelde, geven aan dat een goed assortiment elk jaar opnieuw gericht samengesteld moest zijn. Blijkbaar werd er in Essequibo een aanzienlijke handel met Indianen gedreven, want de aantallen

²²⁶ In het moderne onderzoek naar de handel van de Akawaio komen cassaveraspen als een belangrijk handelsartikel naar voren. (Butt 1973; Thomas 1972)

²²⁷ ZA_2035_230.

²²⁸ In cargasoenen voor Essequibo worden *vierstaeven* en *vierslagen* genoemd, dit zijn de *fuzils a faire du feu*, een soort aansteker met een vuursteen, die Lebevre vermeldt. Zie Bijlage D 5, 7.

²²⁹ ZA_2035_230. Zie Bijlage D 11-12 tabel Combe.

²³⁰ ZA_2035_161, 162, 163, brief Julius Lichtenberg 1669 06 17. Zie ook ff. de inleidende tekst van hoofdstuk 5: 193 en noot 1.

²³¹ 'het sal noodich sijn dat UEd: Mog: met d'eerste gelegentheijt wat speck en vlejsch en sterken dranck wederom herwarts stueren en een goede quantiteit goet indiaens karkesoen, geen spellen, naelden, hoeken of trompen der onder, om broot voor te handelen, ondertuschen dat het broot, daer sij nu mede besich sijn met planten, opkomt, en soo doende sullen U:E:Mog: het guarnisoen met weijnich kosten houden.' (ZA_2035_178 1669 08 30 brief Julius Lichtenbergh)

bijlen, messen en kralen die genoemd werden lagen aanzienlijk hoger dan de vermeldingen die in Suriname gevonden worden.²³² Lefebvre vermeldde dat alleen kapmessen en bijlen die in Dieppe gemaakt werden geschikt waren voor handel met Indianen. Daarnaast was er ook vraag naar messen en blank lijwaet om hemden te maken.²³³

Aphra Behn schreef over haar verblijf in de Engelse kolonie in Suriname het volgende: *‘Wij handelden met hen in kralen van alle kleuren, messen, bijlen, spelden en naalden, die zij enkel als werktuig gebruikten om gaten in hun oren neuzen en lippen te boren, waar zij een massa kleine dingen aan hangen; als lange kralen, stukjes blik, koper of geplet zilver, en alle mogelijke blinkende sieraden. De kralen weven zij in schorten van omtrent een kwartel lengte en dezelfde breedte, en werken ze heel aardig in elkaar tot bloemen van verschillende kleuren; welk schort zij precies van voren dragen, zoals Adam en Eva de vijgenbladeren; terwijl de mannen een lange strook linnen dragen die zij van ons kopen. Zij rijgen deze kralen ook aan lange draden katoen, en maken gordels om hun schorten vast te binden, die twintig of meer keer om hun middel gewikkeld worden en dan kruisgewijs, als een draagband naar beide zijden, en om hun nekken, armen en benen gaan.’*²³⁴

Van Berkel schreef dat de Indiaanse vrouwen in Berbice kralenkettingen hadden die zij hoog achtten. De kleuren groen en geel waren favoriet. Ook om hun armen en onderbenen droegen zij versieringen van kralen en hun schortjes waren ook van kralen gemaakt. Van Berkel schreef dat 12 tot 16 strengtjes van deze kralen genoeg waren om *‘het beste vrouwmensch tot zijne wil te krijgen’*.²³⁵ Van Berkel beschreef ook *Orowebbe* versieringen, kettingen van soms wel 15 of 18 pond waarschijnlijk van schijfjes van de Uruabi schelp.²³⁶ In het verhoor dat Gerbier 1660 in Amsterdam liet afnemen, werd vermeld dat er rode kralen geruild werden in de regio van Cayenne en de Approuage.²³⁷ Lefebvre schreef dat in Cayenne witte kleine kralen (en geen

²³² Zie Bijlage D tabel cargasoenen Essequibo-Suriname. (ZA_2035_39, 73, 117, 230)

²³³ Lefebvre 1666: 52. Dieppe is een Normandische plaats vanwaaruit al vanaf het begin van de zestiende eeuw handel met Indianen gedreven werd.

²³⁴ Behn WIG vol.1 1919: 478-479.

²³⁵ Zie ook de kralensnoeren van de Indianen in de illustratie uit het pamflet van Gerbier op de kaft.

²³⁶ Roth 1948: 21-22: Roth merkte op dat Van Berkel misschien met deze opmerking de vrouwen van de Akawaio bedoelde die nog steeds sieraden gemaakt van deze zeeslak gebruiken. Roth vermeldde dat dit een soort slakkenhuis is dat in schijfjes werd gezaagd. Verder westelijk in Guiana bleven kettingen van Quiripá in gebruik als handelswaarde. De Quiripá werden gemaakt van zoetwaterslakjes in de Llanos van Venezuela en Colombia, van de midden Orinoco tot de voetheuvels van de Andes. Sommige van de kettingen die vaak door mannen en vrouwen gedragen werden wogen wel twaalf pond. Tot in de achttiende eeuw reisden Arawak uit Essequibo en Berbice naar de midden Orinoco om ijzerwaar te verhandelen tegen schelpkettingen. Tegen deze tijd functioneerden de schelpkettingen als een waarde-eenheid van de Orinoco tot de voetheuvels van het Andesgebergte. Er ontstonden wisselstandaarden voor Quiripá in Venezuela en in Suriname (omstreeks 1807 werd er in Paramaribo 1.5 daalder voor een el ‘Quiripá’ schelpen betaald). (Boomert 2000: 233-234)

²³⁷ SAA_5075_3068/43-73.

andere kleur) en ‘kristal van nummer 30 tot 44’ gevraagd werden. ‘Kristal van 30 tot 44’ zijn vrij grote kralen.²³⁸ Beeckman vroeg in 1679 om een cargasoen van hemelsblauwe kralen voor Essequibo.²³⁹ De handel in kralen werd dus beïnvloed door de lokale vraag.

Opvallend is dat er in de cargasoenen geen melding van vuurwapens gemaakt wordt. De Arikare hadden in 1653 volgens een Franse bron de beschikking over sabels en vuurwapens. Verboom meldde bij de aanval in 1680 op het fort *Korossabo* bij de Coppename dat de Caraïben ‘wel voorzien’ waren van *snapphanen*. Stratius nam in 1679 een aantal *snapphanen* mee om aan Jan van der Goes te *vereren*. Het is duidelijk dat Europeanen, waarschijnlijk in het bijzonder Nederlanders, de Indianen voorzagen van vuurwapens, maar net zoals in de vorige periodes zijn in de bronnen nauwelijks vermeldingen van dit verkeer te vinden. Hieruit kan opgemaakt worden dat deze handel vooral op informele basis plaats vond omdat autoriteiten probeerden de verspreiding van vuurwapens onder Indianen te beperken.²⁴⁰

De handel in sterke drank nam deze periode toe, mede omdat door het toenemende aantal suikermolens de rum, die een bijproduct van de suikerbereiding was, steeds toegankelijker gemaakt werd. Aan het einde van de periode wordt voor het eerst de naam *Kill-devil* gevonden. Toch zijn de vermeldingen over handel in sterke drank net zoals die over handel in wapens nauwelijks in de beschikbare bronnen te vinden. Er zijn vermeldingen over gezamenlijke braspartijen van Nederlanders en Indianen, maar weinig vermeldingen over handel in sterke drank.

Handelspraktijken

Veel vermeldingen van transacties tussen Indianen en Nederlanders beschrijven handel op een individueel niveau. Van Berkel vond de Indianen, speciaal de vrouwen, harde handelaars en schreef dat ze soms zelfs voor zes maal de waarde een transactie afsloegen.²⁴¹ Over de handel met groepen door bijvoorbeeld contacten met opperhoofden zijn nog steeds weinig vermeldingen. In de verklaring over de zaak Langendijck stelden de getuigen van schipper Pieter Sijbrants dat de Indianen en hun *povenarisen* voor hun diensten betaald waren.²⁴² Treffy schreef in 1668 dat het

²³⁸ Lefebvre 1666: 52.

²³⁹ USC 1898: 147 brief Beeckman 1679 10 20.

²⁴⁰ Bijlsma 1926:182. Zie ook hoofdstuk 4: 161 noot 102.

²⁴¹ Van Berkel 1695: 33.

²⁴² ‘Ende de Indianen alsoo met dat wercken acht oft negen dagen doende geweest hebbende/ sijn aen onse Boort gecomen om voor dat gedane werck betaelt te werden/ sulcks dat den schipper voor het maken van het voors huijs ende de beslechtinge/ aen een groot getal Indianen heeft betaelt ijeder man twee messen een groot met een kleijn ende aen de jongens elck een mes/ ende aende pouenarisen ijeder een hackmes ofte een bijl.’ (WA_1685_1055/211)

voedsel bij de Marowijne ‘*gereet lach*’, wat wijst op een contract voor het bijeenbrengen van een lading.²⁴³

In westelijk Guiana vermeldde Beeckman dat er weinig orleaan viel omdat de ‘handelaars’ door de oorlog met de Akawaio waren verdreven. Dit is een van de weinige vermeldingen over het bestaan van Indiaanse tussenpersonen. Wanneer het gaat om het contracteren van militaire steun worden wel namen genoemd zoals de eerder vermeldde *Irekaye*, *Annasabo* en *Jan van der Goes*. Over zakelijke condities in verband met het verstrekken van militaire steun zijn nauwelijks vermeldingen, behalve in het geval van *Jan van der Goes*, die in 1679 vereerd werd met *snaphanen*. Een terugkerend commentaar was het probleem om met Indianen over grotere aantallen te communiceren.²⁴⁴

Een belangrijke verandering in deze periode is de steeds belangrijker rol die vervuld werd door een bevolking van tussenpersonen die langere tijd op de Wilde Kust verbleven, maar geen Indianen waren zoals Stratius. In deze periode worden geen Indiaanse tolken meer vermeld. Er waren talrijke Europeanen die verschillende Indiaanse talen spraken. De reizende tussenpersonen werden in Suriname aangeduid met de term *bokkenruilders*. In het geval van de Engelse handelaars die in 1675 bij de Coppename gedood werden ging het om handel bij de ‘benedenrivieren’ waarvoor zij een Nederlands paspoort hadden. Heinsius probeerde sommige van de *bokkenruilders* als ‘speciale eenheden’ te gebruiken, maar dit leidde tot problemen bij de Marowijne.²⁴⁵ De Indianen bij de Marowijne klaagden in 1680 tegen Stratius over deze handelaars.²⁴⁶ In westelijk Guiana zijn vermeldingen gevonden van ‘oude negros’ die op buitenposten met Indianen handelden.

²⁴³ ZA_2035_022 166806 brief Johan Treffry.

²⁴⁴ Indiaanse talen hebben vaak andere vormen van tellen dan Europeanen. Er waren geen aanduidingen voor grotere getallen.

²⁴⁵ ‘t Is onmogelijk d’ indianen overal waer te nemen & om haer selfs te gaen soucken is onse macht te kleijn toe, oock manckeren wij bequame persoonen om haer in bosschen ende door d’ moerassen te connen volgen, hebbe lange gesocht na een bequam persoon om als capt: Del Campo te dienen, en wanneer meende een gevonden te hebben, te weten Pieter van Houten met sijn cameraet Engel Claesen, luyden die lange gewent sijn onder d’ indianen om te gaen, die oock belooft hadden met een partije indianen hier te comen verstaen, dat dese luyden mede souden sijn doorgelopen, niettegenstaende haer een maend voorleden vier negers sijn toegesecht vanwegens de colonie over hare gedane diensten. Hier blijkt datter geen staet op menschen te maecken is.’ (ZA_2035_328)

‘Dat Godt gaf dat wij van d’ indianen verlost waren, soo soude alles alhier mettertijt noch welstaende gaen, en daer is geen cans toe tensij Uwe Ed: Mo: ons secours gelieven toe te senden, daer wij seer na verlangen dat int corte mach comen, want wij alle dagen geallarmeert worden, dan van d’ ene cant dan van d’ ander. Nu isser weer quade tijdinge gecomen van de Marawine, die volgens het laetste ingebrachte nieus van Pieter van Houten, onse vrienden schenen te wesen, en hebben nu sijn camraet Engel Clasen weghgejaght.’ (ZA_2035_406/407)

²⁴⁶ ‘Hebbende veel moeijte gehadt om haer door een Indiaan met hem mede genome te doen opsecken wiens vader onder haer woont klaechde bijsonderlijck over de perkotten dat die d’ oosack hiervan waren, ende eijde dat Pieter van Houten, Engel Classy en Isaac no Noss haer veel quaet gedaan hadden, dat de bij

Uit de verslaglegging in het archief van de Staten van Zeeland blijkt dat er vanaf 1670 een toenemende afstand ontstond tussen het centrale gezag in Paramaribo en tussenpersonen die direct contact met Indianen buiten de nederzettingen hadden. De commentaren over Indianen in de Zeeuwse correspondentie werden steeds negatiever naarmate de Indiaanse oorlog langer duurde.²⁴⁷ Bestuurders als Heinsius hadden wel Indiaanse slaven, maar het contact met de Indiaanse bevolking buiten de Europese vestigingen werd onderhouden door een categorie van tussenpersonen die eigenlijk sociaal niet geaccepteerd waren. Toch bleef de afstand tussen de Nederlanders in Paramaribo en de Indianen door de beperkte schaal van de kolonie relatief klein in vergelijking met de situatie in de achttiende eeuw. Ook hooggeplaatste bestuurders zoals gouverneur Van Aerssen van Sommelsdijck onderhielden relaties met Indiaanse vrouwen. Het aangaan van bestendige relaties met Indianen vereiste ook in deze periode een familieverband, vaak door het sluiten van een huwelijk.²⁴⁸ In 1686 werden seksuele relaties met Afrikaanse en Indiaanse vrouwen voor het eerst verboden in Suriname.²⁴⁹

Verder westelijk was de Nederlandse aanwezigheid beperkt. Hier leefden kleine groepen Nederlanders tussen grote groepen van Indianen. Bergenaer schreef in 1669 dat hij 26 jaar gediend had, en vermeldingen over andere personen suggereren dat veel Nederlanders zich er voor langere tijd vestigden.²⁵⁰ De schaal van de Nederlandse nederzettingen maakte het hier moeilijk om afstand met Indianen te scheppen zoals dat in Suriname gebeurde.

Overzicht van de periode 1650-1680

Aan het einde van de onderzoeksperiode in 1680 was het gebied van Guiana nominaal verdeeld tussen Spanje, Portugal, Frankrijk en Nederland, maar in werkelijkheid was er slechts een handjevol Europeanen aanwezig in een zeer uitgestrekt gebied waar nog steeds honderdduizenden Indianen leefden. De Europese nederzettingen ontwikkelden zich vooral als onderdeel van het

haer niet meer mosten comen, maer dat de Gouvernr: de barque conde wederom senden met weijnige blancke om met haer te comen handelen.' (ZA_2035_406/407)

²⁴⁷ 'd'Indianen is een volck daer gantsch geen staet op te maecken is, sijnde wispelturigh ende valsch [...] zijnde bij experientie bevonden dat d'Indianen int generaal sijn ontrouwe moordadige menschen ende sehr wispelturich, op wie dat men geene staet kan maken ende oock geen deech van hebben sal, ten sij dat men haer onder dwangh can houden.' (ZA_2035_406/47)

²⁴⁸ Van Aerssen van Sommelsdijck was een relatie met een Indiaanse vrouw aangegaan als onderdeel van het Indiaanse vredesverdrag dat hij in 1686 sloot. (Oudschans 1938: 4-85; Whitehead 1990: 366)

²⁴⁹ Goslinga 1985:559; Smidt 1973: 1686 05 09.

²⁵⁰ Bergenaer overleed omstreeks 1672. (Netscher 1888: 359-360) Zijn zoon kwam naar Zeeland, maar ging waarschijnlijk terug, want later wordt een Mathijs Bergenaer genoemd in de correspondentie uit Essequibo. (NA_1.05.01.02_647 1676 0 827) Claesz Jansz verzocht passage voor het zootje van de overleden commandant Bergenaer retour naar Nederland. (USC 1898 II: 171-172 1685 01 15 brief Beeckman) Andere oudgedienden op de Wilde Kust zijn Rol, Falloo en Caudri, wier namen ook na 1680 opduiken.

regionale economische netwerk dat op de Caraïbische eilanden was ontstaan. De plaatsen van de Nederlandse nederzettingen waren bestemmingen die al in 1598 genoemd werden, zoals de Oiapoque, Cayenne, Suriname, Berbice, Essequibo en de Pomeroot. Vanaf 1650 vestigden Nederlandse en Joodse migranten uit Brazilië met ervaring in de productie van rietsuiker zich op de kust. De WIC richtte zich na het verlies van de Braziliaanse kolonie op de handel van Afrikaanse slaven. De invoering van het plantagemodel met arbeid van Afrikaanse slaven was een belangrijke ontwikkeling. De vervaardiging van landkaarten waar het grondgebied van de plantages in Suriname werd vastgelegd, is kenmerkend voor de ontwikkeling in deze periode.²⁵¹

Toch moet de invloed van het plantagemodel in deze periode niet overschat worden. Suriname werd een belangrijke producent van rietsuiker, maar veel plantages waren betrekkelijk kleine bedrijven die vaak ook andere economische activiteiten bedreven, zoals het telen van katoen, indigo, voedselgewassen en ook houtwinning. De export van orleaan was in Cayenne, Berbice en Essequibo minstens even belangrijk als die van suiker. De kolonie in Suriname ontwikkelde weliswaar een centraal gezag, maar de bevolkingscentra waren klein van omvang en de plantages lagen wijd verspreid. De oudere Nederlandse vestigingen in Berbice en Essequibo waren kleiner van omvang en werden eveneens gekenmerkt door een patroon van wijdverspreide kleinere nederzettingen met betrekkelijk weinig inwoners. Hetzelfde patroon van nederzettingen werd in deze tijd op het eiland van Cayenne gevonden.

De periode 1650-1680 wordt gekenmerkt door veel verandering van 'vlag' van bestaande nederzettingen. Bijna alle nederzettingen van Europeanen op de kust tussen de Orinoco en Amazone verwisselden één of meerdere malen van nominale nationaliteit. Door de verovering van Suriname – dat zich tot het belangrijkste regionale centrum langs de Wilde Kust had ontwikkeld – werd Zeeland het belangrijkste Nederlandse bestuurlijke centrum voor de Wilde Kust. Toch bleven ook andere Nederlandse regio's actief. Amsterdam en schippers uit West-Friesland continueerden de activiteiten die zij al sinds 1600 beoefenden. De patroonschappen in Cayenne, bij de Oiapoque en de Approuage waren Amsterdams. De rol van de WIC bleef beperkt. Omstreeks 1680 was Essequibo de enige vestiging waar de WIC actief gezag uitoefende. Suriname werd bestuurd door de Staten van Zeeland en na 1680 overgedragen aan de Sociëteit van Suriname. Berbice bleef een particulier patronaat.²⁵²

Uit de verslaglegging over het gebeuren in Suriname blijkt dat de verandering van vlag van een nederzetting niet direct tot een verandering van de bevolking leidde. Het is in deze periode niet makkelijk te bepalen wie 'Nederlands' was. Zo blijkt uit de vermeldingen over

²⁵¹ Renselaar 1966.

²⁵² Berbice ging in 1714 over in de handen van een Amsterdamse combinatie. (Netscher 1888: 159-160)

Suriname, Essequibo en later over de kolonie van Apricius dat er veel Fransen actief waren in de 'Nederlandse' nederzettingen. De groei van het aantal suikerplantages ging samen met een toename van de bevolking van Afrikanen, waarvan de meesten als slaven leefden. Er leefden ook Afrikanen die 'vrij' waren en er zijn vermeldingen van Afrikanen die als tussenpersoon dienst doen in de handel van Europeanen met Indianen. In deze periode ontstonden ook de eerste gemeenschappen van Afrikanen die uit de Europese nederzettingen gevlucht waren, de zogenaamde Marrons.²⁵³ De opkomst van een bevolking van gemengde Europese, Indiaanse en Afrikaanse afkomst op de Wilde Kust is een belangrijke ontwikkeling in deze periode. Door het karakter van de contemporaine bronnen en de moderne geschiedschrijving worden deze mensen meestal benoemd met Europese identiteiten of anders als halfbloeden of mestiezen.

De handelsrelaties van Nederlanders met Indianen waren een voortzetting van die in eerdere periodes. Indianen leverden nog steeds diensten en goederen tegen betaling van bijlen, messen en kralen. De uitgaande goederen die door Indianen gevraagd werden bleven in grote lijnen constant. In het westen was orleaan nog steeds een belangrijk exportartikel dat door Indianen werd geleverd. De zeekoe uit oostelijk Guiana was een belangrijk voedsel voor Europeanen langs de kust en op de eilanden. Er waren echter ook veranderingen. In de periode 1650-1680 verscheen het woord 'bokken' als algemene aanduiding voor Indianen in de Nederlandse bronnen. Waarschijnlijk is deze term afkomstig uit Suriname, omdat ze na 1667 gevonden wordt. Omstreeks 1680 werd deze aanduiding ook gebruikt in Berbice en Essequibo. Dit is een aanwijzing voor een toenemende polarisatie. De Engelse term 'buck' wordt nog steeds gebruikt als een denigrerende roepnaam voor Indianen en Afrikanen.

De Arawak of Lokono, die vanaf de Oiapoque tot de Waini langs de kust leefden, waren de voornaamste handelspartners van de Nederlanders. De Lokono in Berbice waren de enige Indiaanse bondgenootschappen die militaire steun aan Europeanen verleenden in de oorlogen tussen Engelsen, Fransen en Nederlanders. De Galibi in Cayenne en Kalina in Suriname verleenden geen daadwerkelijke steun aan Nederlanders, Fransen en Engelsen bij de wederzijdse aanvallen op nederzettingen in deze regio's. In Suriname ontstonden relaties waarbij Indianen werden ingezet als militaire bondgenoten tegen andere Indianen. Waarschijnlijk was er een toenemende handel in vuurwapens, want herhaaldelijk wordt gemeld dat Indianen deze wapens hadden, maar bronnen over deze handel zijn niet gevonden. Waarschijnlijk werden wapens vooral betaald door de levering van slaven zoals gesuggereerd wordt door sommige bronnen.²⁵⁴ De ontwikkeling van de Europese nederzettingen in de richting van een plantagemodel waar arbeid

²⁵³ Dragtenstein 2002; Jagdew 2008.

²⁵⁴ Zie ook hoofdstuk 4: 163 noot 108; 187 noot 240.

geleverd werd door slaven, leidde tot een economie waar deze slaven een kostbaar 'bedrijfsmiddel' werden. De handel in slaven werd in de periode 1650-1680 een belangrijke commerciële activiteit op de Wilde Kust.

De economische relaties met het achterland worden nauwelijks beschreven in de beschikbare bronnen. Omstreeks 1680 werden de handelsrelaties van de kust met het achterland gecontroleerd door Indiaanse groepen, zoals de Akawaio in westelijk Guiana. In de achttiende eeuw was de route die van de Amazone over de hooglanden van Guiana naar de Atlantische kust liep, belangrijk voor het vervoer van Indiaanse slaven uit Amazonia, maar in de onderzoeksperiode zijn er geen vermeldingen van dit verkeer gevonden.²⁵⁵

In 1665 was er melding van een epidemie in Suriname waarbij ook Indianen stierven. Lefebvre schreef over de achteruitgang van de Indiaanse bevolking bij Cayenne. Scott schreef over ziektes die vooral de Indianen troffen die veel met Europeanen omgingen.²⁵⁶ De situatie op de Wilde Kust lijkt echter niet te vergelijken met die van de oostkust van Brazilië, waar de Indiaanse bevolking al vóór 1600 gedecimeerd werd door Europese ziektes. De Nederlanders op de kust tussen de Amazone en de Orinoco vormden omstreeks 1680 nog steeds een kleine minderheid.

De toenemende invloed van de Europeanen in dit gebied werd niet zozeer bewerkstelligd door een getalsmatig of militair overwicht, maar vooral door de toenemende afhankelijkheid van Indiaanse samenlevingen langs de kust. De Indiaanse vraag naar Europese handelsgoederen was een belangrijke factor bij de toenemende dominantie van Europeanen. De Indianen bij de Marowijne zeiden tegen Stratius dat ze tot grote armoede gebracht waren door het verlies van de handel als gevolg van de oorlog met de Nederlanders in Suriname.²⁵⁷

²⁵⁵ Farage 1991.

²⁵⁶ Lefebvre 1666: 35-37; Harlow 1925: 135-136.

²⁵⁷ 'dat se gebreck hadden ende souden sien broot ende hangmacken te krijgen om daartegens te geven. Waerop Stratius haer gesecht heeft dat se aen 't fort conden comen handelen gelijk voordesen, soo hadden se geantwoort dat se nu niets en hadden om te connen mede brengen alsoo se alles verlooren hadden en soo in de bossen niet meer conden wonen, dat se liever slaven van de blancken wilden wesen als soo te leven, dat se nu weders aen de Zeecant souden comen wonen gelijk voordesen.' (ZA_2035_406/407)